EEUWIG LEVENDE TEEKENS

EEUWIG LEVENDE TEEKENS

TENTOONSTELLING VAN
VOLKSCHE ZINNEBEELDEN
DEN HAAG 1941

UITGEVERIJ
HAMER
DEN HAAG

Deze tentoonstelling werd samengesteld door de Volksche Werkgemeenschap met medewerking van het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten

Ontwerp en samenstelling:

Dr. H. ROPOHL · *Den Haag*

Opbouw en organisatie:

VOLKSCHE WERKGEMEENSCHAP
Den Haag

Opnamen en fotografische verzorging:

Ir. W. F. VAN HEEMSKERCK DÜKER
Wassenaar

P. TYSSEN · *Den Haag*

Uitvoerende firma's:

E.C.V.O. *Tentoonstellingsbouw*
Den Haag

Fotodienst N.V. De Arbeiderspers
Amsterdam

Het boek, dat spreekt
van volksche dingen,
dient het leven.

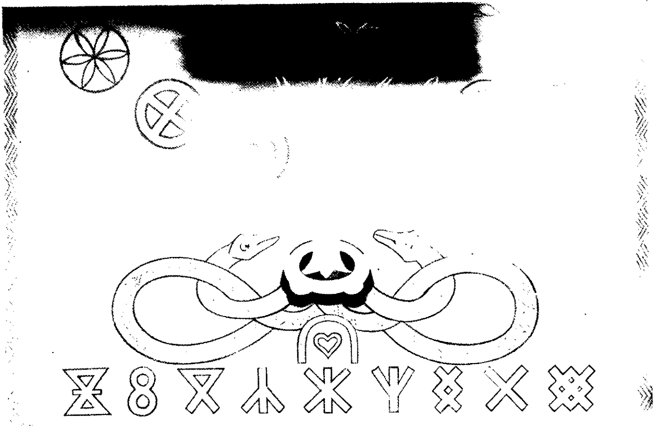
WAKKER WORDT
WAT EENS GEWETEN
VERGETELHEID VERGAAT

EEUWIG LEVENDE TEEKENS

Eeuwig levende teekens; geen willekeurige teekens, heden bedacht, morgen vergeten en verdwenen.
Eeuwig levende teekens; teekens, niet verzonnen door een enkeling, niet gebonden aan het wel en wee van één mensch; doch teekens, die in het volk en uit het volk groeien en leven, zoo lang dat volk leeft.
Alles wat een volk aangeboren wet en innigst verlangen is, daar=voor vindt het zijn teekens. En deze teekens plaatst het aan gevel en deur, op huisraad en wapenen.
Een volk, dat als nomaden levend, zijn kudden voortdrijft van weide=

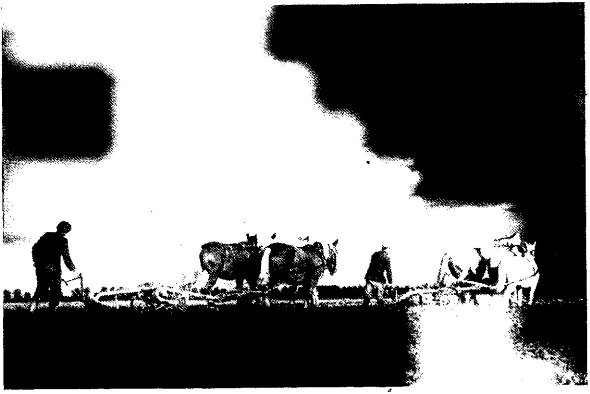
plaats tot weideplaats, dat de dag niet mint en zijn wegen naar de sterren richt, zal nooit de uitdrukking van zijn leefwijze in een zonneteeken vinden.
Anders een boerenvolk. Want de boer, die vanuit de deur van zijn hofstede den loop der zon van dag tot dag en van jaar tot jaar gadeslaat, die zijn werkjaar indeelt naar de zonnestanden en het leven en sterven ziet als een heilige orde, waarin zijn sibbe leeft en waarin hij zich geborgen voelt, de boer zal de zon en niet de sterren de eerste plaats onder de zinneteekens geven. Zoo is dus de aard van een volk bepalend voor de teekens, welke het bezit. De geheele verhouding van een volk tot de wereld, tot de natuur en tot de dingen rondom — dat wil dus zeggen diens wereldbeschouwing — spreekt uit zijn zinnebeelden. Of — met andere woorden — de zinnebeelden zijn de uitbeelding van zijn volksche wereldbeschouwing.

Hierdoor wordt derhalve de opzet bepaald voor een tentoonstelling, welke ten doel heeft, bekendheid te geven aan de groote verscheidenheid onzer volksche zinnebeelden, wanneer althans deze tentoonstelling meer wil zijn dan een verzameling van antiquarische of aesthetische merkwaardigheden. Zou deze tentoonstelling slechts de verzamelwoede van velen richten op nieuwe voorwerpen en er niet in slagen den bezoeker te laten voelen, dat achter den rijken voorraad van volksche zinneteekens het volk zelven in zijn geaardheid en in zijn verhouding tot de wereld en alle dingen staat, dan zou zij haar doel hebben gemist.
Doch op het geheel komt het aan. Eerst het geheel van onze volksche zinneteekens getuigt van ons volk, van zijn aangeboren verhouding tot de wereld rondom, van zijn wereldbeschouwing.
Vandaar de poging, in de voorzaal, de veelheid der zinnebeelden vereend in een soort topografie, in een wereldbeeld van onze volksche zinnebeelden, weer te geven.
Hierna volgt dan de behandeling van elk teeken afzonderlijk, zooals wij dit kennen op meubel en huisraad, terwijl de rondgang weer eindigt met het wereldbeeld. In den aanvang dient ons dit tot leiddraad, aan het einde verwachten wij er van, dat het ieder stuk als een deel van dit geheel zal doen kennen.

Wanneer wij de volksche zinnebeelden, die het wereldbeeld tot uitdrukking brengen, samenvoegen, ontstaat er een beeld vol kracht en klaarheid. In dit wereldbeeld treden drie grondbegrippen duidelijk op den voorgrond:

Het licht, verbeeld door de zes zonneteekens (radkruis, haken=kruis, wervelrad, zonnespiraal, ringenzon en zesster), vervolgens de aarde en de duistere krachten die daarin schuilen, veelal voorgesteld door het zinnebeeld van de beide slangen, soms echter ook in den vorm van een enkele slang, die zichzelf in de staart bijt.
Deze tegenstellingen worden voortdurend opgeheven door het derde grondbegrip: het leven, voorgesteld door den boom en de dier=zinnebeelden.
De boom groeit naar boven en naar beneden, hij ontspruit aan het licht en aan de aarde, de tegenstelling tusschen het licht en de duistere krachten der aarde wordt opgeheven door het leven zelf. Dat is oer=germaansche wereld= en levenservaring.

Lente,
de morgen van het jaar.
De zon rijst op
langs hare baan.

Zomer,
de middag van het jaar.
Hoog rijst de zon,
de wende komt.

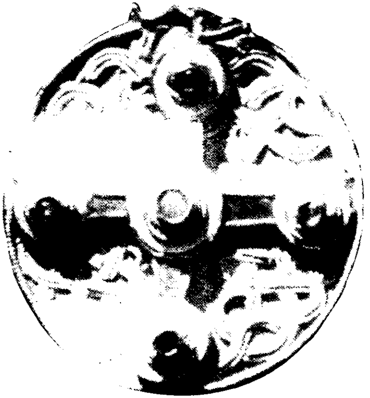

Herfst,
de avond van het jaar.
De zon daalt neder
langs hare baan.

Winter,
de nacht van het jaar.
Het leven rust voor
den nieuwen kringloop.

De zon, eeuwig
in rijzen en dalen
wentelt haar baan
door den dag,
door het jaar,
leven wekkend,
brengend tot rust —
het oerbeleven van
den noordrasmensch,
van geslacht op geslacht
overgeleverd
in de zonneteekens:
beelden der zon —
zinnebeelden van
ontstaan en vergaan.

Gouden sieraad met een radkruis, gevonden in een Friesche terp uit de zevende eeuw na het begin van onze jaartelling.

Wat kon zinrijker de stage herhaling van ontstaan en vergaan als wet van ons bestaan verbeelden dan het beeld der zon in haar eeuwigen op- en ondergang? En welk beeld kon met meer nadruk de beweging der stijgende en dalende zon vastleggen dan dat van een wentelend rad? Het wentelende rad of radkruis is sinds duizenden jaren de even sobere als klare uitdrukking van de wijze, waarop de Germaan het „Stirb und Werde" beleeft.

Het beeld van de wentelende zon, het radkruis, is tot den huidigen dag in de bodemverbondene oude gebrui= ken in ons land een teeken van de weder hooger stijgende zon. Op Palm= zondag loopen nog in vele streken van ons land kinderen met brooden, waarvan in den vorm de oude traditie verankerd ligt.

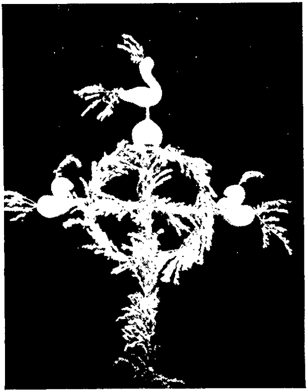
De oude gebruiken zijn in vorm soms verschillend, maar in wezen gelijk.

Met Paschen worden in Lügde in Westfalen groote manshooge „Oster= räder" met stroo omwikkeld en daar= na brandend van de heuvels afgerold. Een dergelijk gebruik zou in vroeger eeuwen ook in Wageningen zijn voor= gekomen. Het stadswapen kan er een herinnering aan zijn.

Als een groet aan de weer hooger stijgende zon, staat in het voorjaar op een steile berg in den Harz het zonne-beeld, de zgn. „Queste".

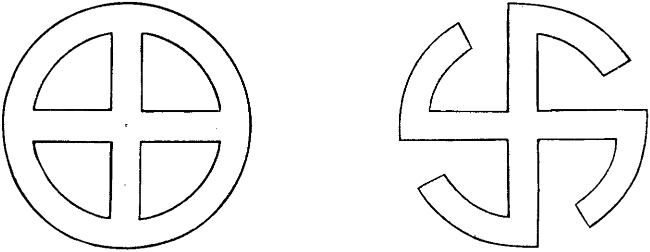
Een omhoog klimmende zon betee-kent nieuw ontwakend leven. Zoo vinden wij in een bekend palmpaasch-gebruik in Elburg, de zoogenaamde „Haantje Pik", het zonnerad, ver-eenigd met het teeken van het vrucht-bare leven, de haan.

Emmerrek uit Folsgara in Friesland, bekroond met het zonnerad

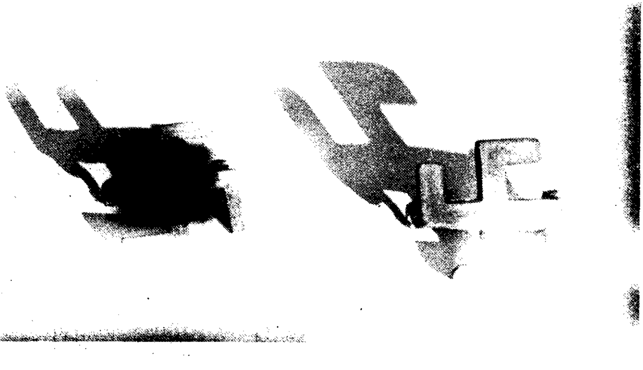
Boeren uit alle gewesten droegen deze zinteekens over van geslacht tot geslacht

Uit het vierspakige zonnerad ontwikkelde zich het draaiende hakenkruis, dat eenzelfde beteekenis heeft.

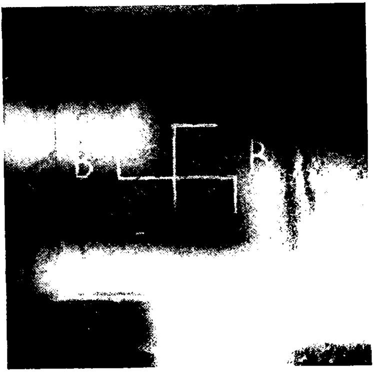
De beweging der zon, het geweldig gebeuren van het dagelijks en jaarlijks rijzen en dalen, de steeds hernieuwde zege van licht op donker, het beeld van onwrikbaar geloof aan de wederopstanding uit nacht en nood: dat is de eeuwig levende duiding van het arische, oeroude heilsteeken, het hakenkruis.

Een tweetal in Nijmegen gevonden hakenkruisspeldjes uit de eerste eeuwen na het begin onzer jaartelling.

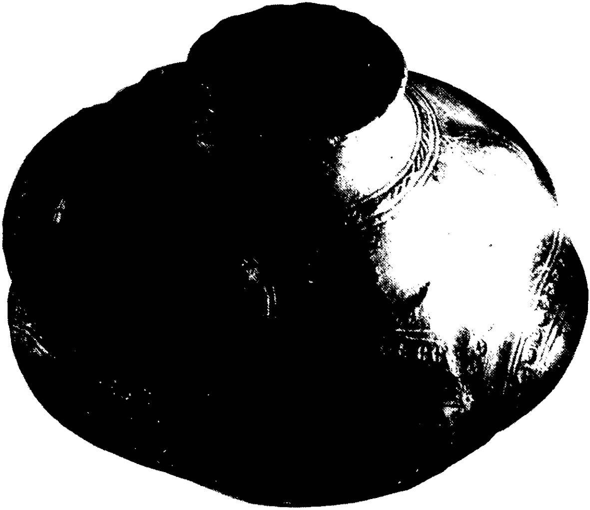

Nog opvallender dan de vondsten uit de vroegste eeuwen is het, dat dit oeroude zonneteeken tot op heden in de volksgebruiken voortleeft.

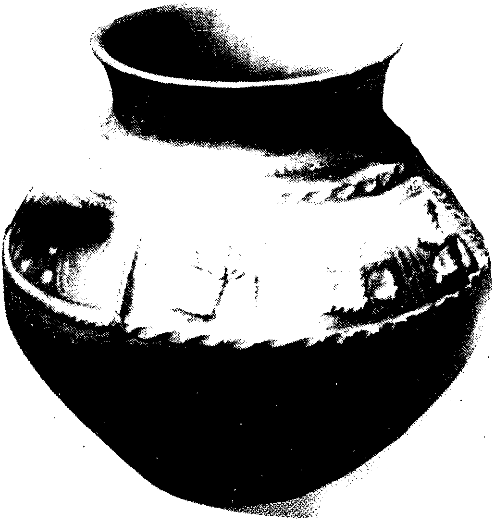

Boven: Overal waar arische volkeren leefden, vinden wij hun zonneteeken: het hakenkruis, getuige deze Grieksche vaas uit de 8ste eeuw voor onze jaartelling.

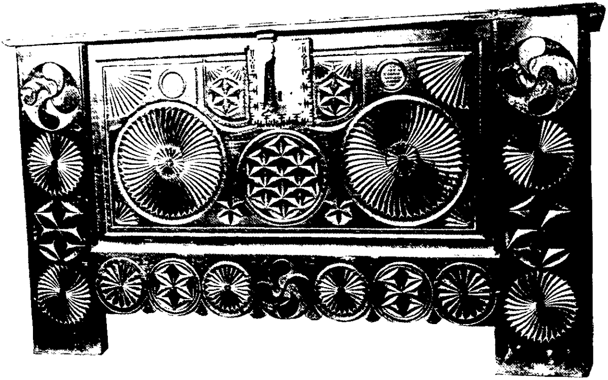
Onder: Grafsteen met een hakenkruis als sibbeteeken uit de 18e eeuw in de groote kerk te Dordrecht.

Saksische bulturn uit Hooghalen in Drenthe met radkruis en hakenkruizen.

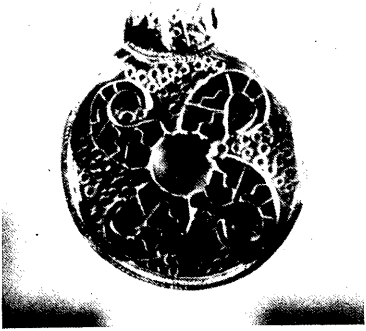

Saksische urn uit Westfalen, waarop eveneens hakenkruizen voorkomen.

Kist met hakenkruizen, waarvan de juiste herkomst onbekend is.

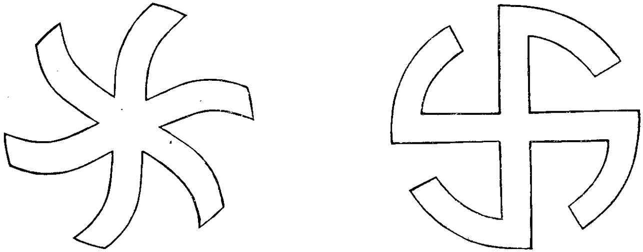
Gouden sieraad uit de bij Wiewerd in Friesland gevonden goudschat.

Slechts een toevallig ornament ziet een beschouwer, die elk gevoel voor overlevering mist, in deze prachtige kunstvoorwerpen van onze volksche kultuur — voor hem, die dit alles begrijpt, heeft deze versiering een diepen zin.

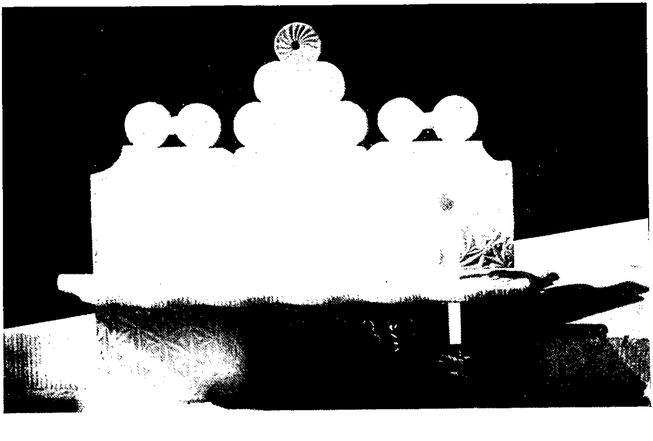

Deze overlevering leeft voort op onzen bodem wat tot uitdrukking komt in woningtypen en oude gebruiken

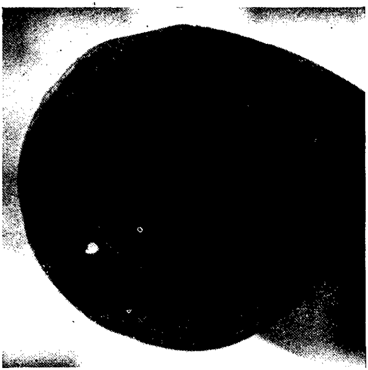

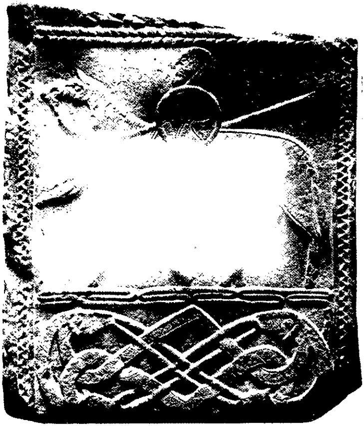
Het wervelrad, als alle Germaansche zonneteekens een zinnebeeld van den vasten loop der dingen, van de eeuwige vernieuwing van het leven uit het sterven: wet van het blijvend voortbestaan van het volk.

Pijpenrek uit Edam met zinvol houtsnijwerk.

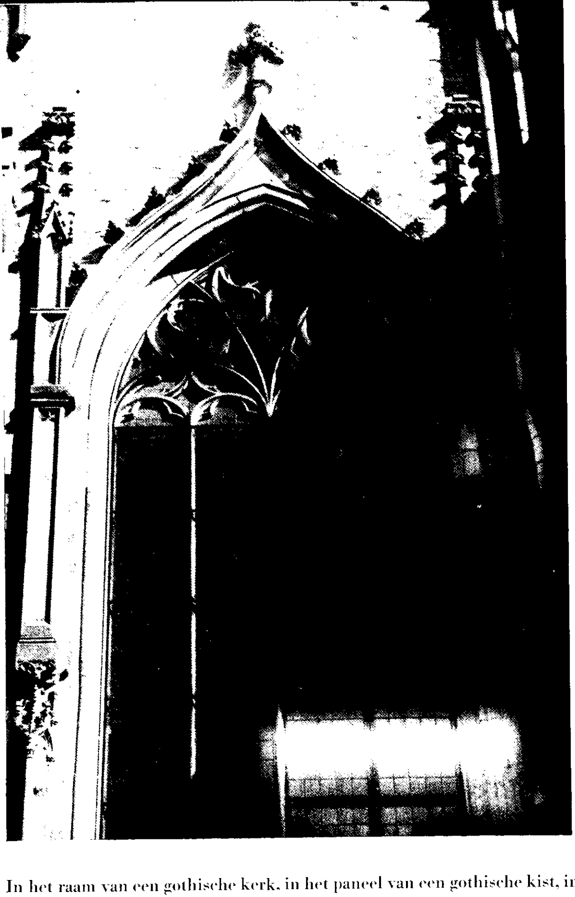
Het werverrad op de Germaansche wapenschilden; op geen andere plaats kon dit sterker spreken als symbool van het zegevierende licht.

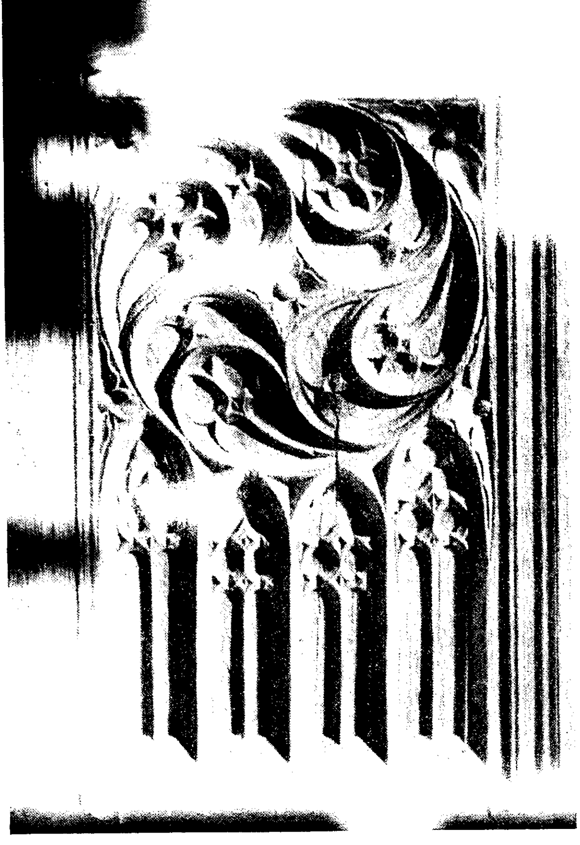

Boven: Een in Groningen gevonden schildknop uit den bronstijd.

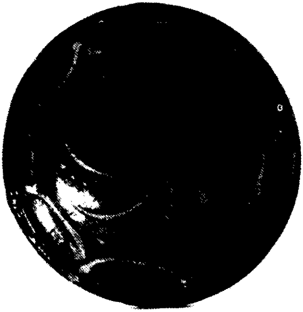
Onder: Grafsteen uit het Saksenland, de „Reiterstein von Hornhausen".

In het raam van een gothische kerk, in het paneel van een gothische kist, in beide

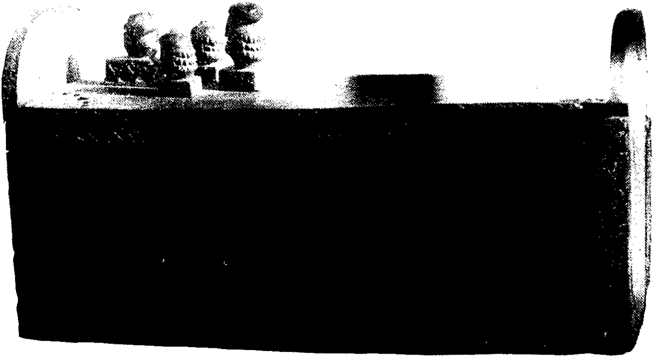
wordt door het wervelend rad het licht der stralende zon tot uitdrukking gebracht.

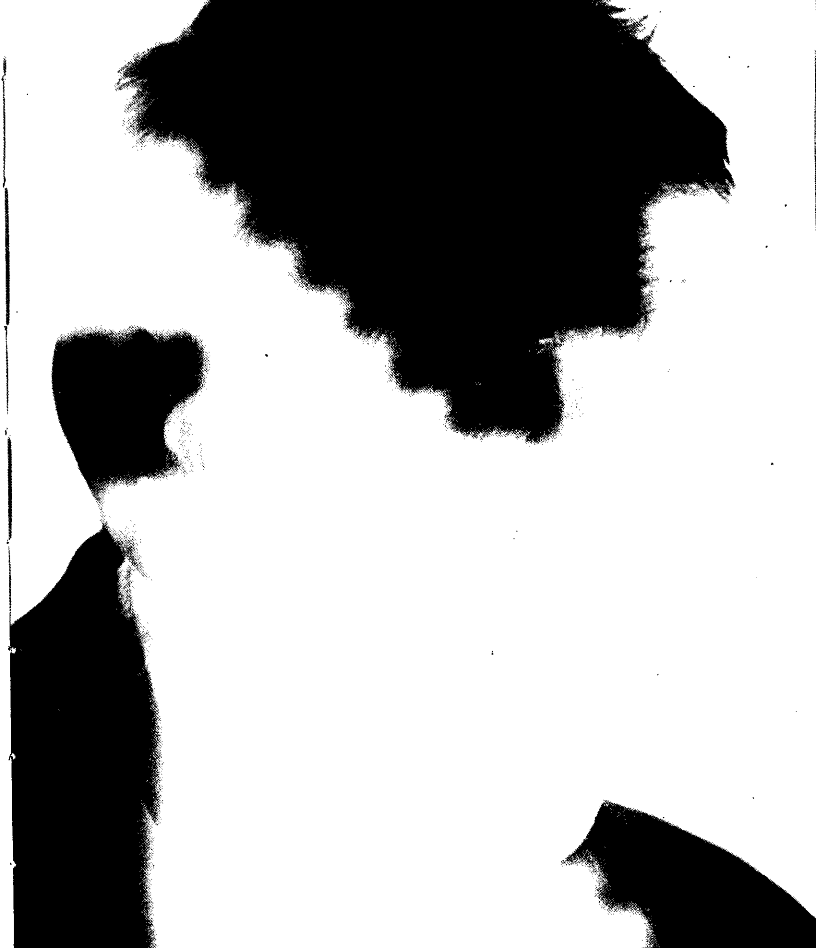

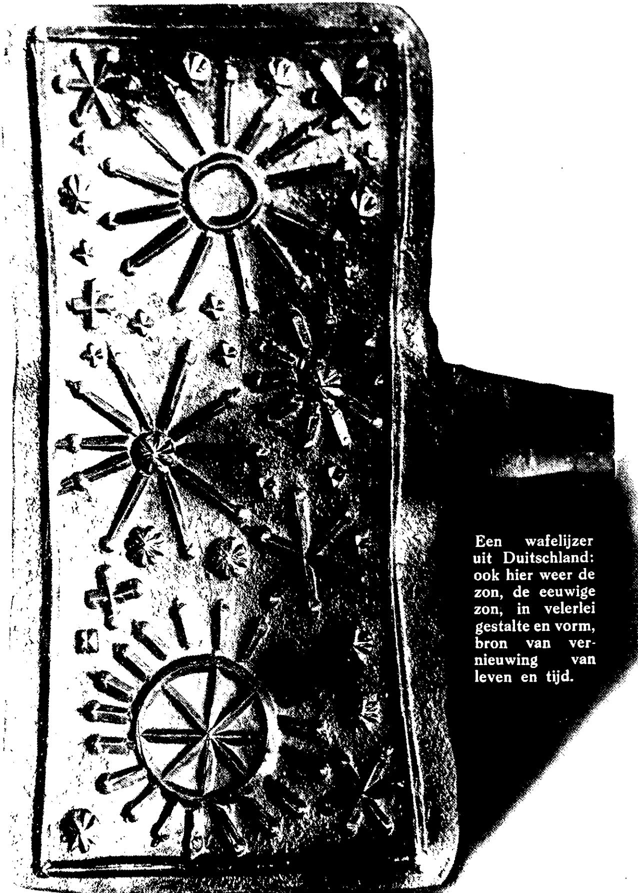
Schotel uit de Lakenhal te Leiden.

Ook bij het maken van aardewerk en bij het hout≠snijden is het wervelend rad een van oudsher over≠geleverd voorbeeld voor onze ambachtskunst.

Bruidskistje met kunstig houtsnijwerk.

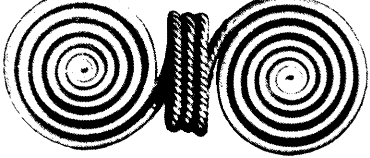

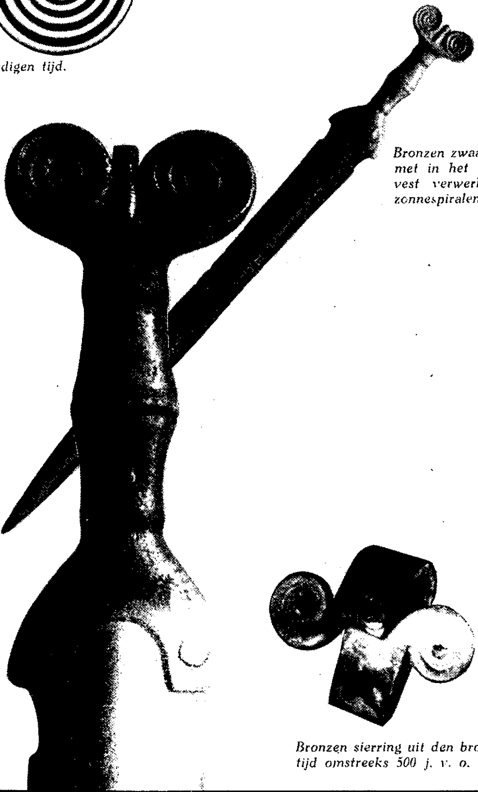

Een wafelijzer uit Duitschland: ook hier weer de zon, de eeuwige zon, in velerlei gestalte en vorm, bron van vernieuwing van leven en tijd.

De zonnespiraal — reeds in den bronstijd voorkomend eenvoudig en sterk sprekend zinnebeeld van de zon in haar eeuwig bewegen

Sierspeld uit den tegenwoordigen tijd.

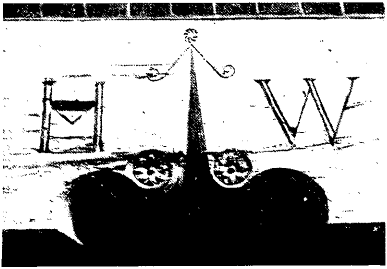
Bronzen zwaard met in het gevest verwerkte zonnespiralen.

Het moderne kunsthandwerk heeft het oeroude zonneteeken weder in zijn vormenschat opgenomen en plaatst het, gesteund door het nieuwe begrip voor zijn oude beteekenis, weer midden in ons leven.

Bronzen sierring uit den bronstijd omstreeks 500 j. v. o. j.

De zomer- en de win

De symbolische uitbeelding van het gesloten zonnejaar door een tweetal zonneteekens, de zomer= en de winterzon, is een algemeen Germaansche overlevering. Ook ons land levert hiertoe een belangrijke bijdrage in de gevelramen met dubbele spiralen, welke vooral in de kleine stadjes rondom de Zuiderzee geheel tot het stadsbeeld behooren. Voorts vindt men in het Nederfran= kische land — in Limburg en in het Rijnland — deze zelfde vormen, zij het ook in mindere mate. Deze spiralen moeten wij niet alleen opvatten als versiering, doch zij hebben een dieperen zin. Dat deze teekens werkelijk uit overlevering ont=

Boven: Landsmeer.

Midden: Erkelenz (Rijnland).

Onder: Hindeloopen.

terzon aan den gevel

staan zijn, blijkt uit een tweetal feiten.

In de eerste plaats is de voorstelling der beide jaarzonnen in de Nederlandsche zinnebeeldenschat een algemeen voorkomend verschijnsel, zooals uit het voorbeeld van de deurbalk uit Hindeloopen te zien is. Verder vinden wij op deze zelfde plaats ook andere teekens, die zonder twijfel als zonneteekens zijn te beschouwen, b.v. de zesster. Ten slotte wordt dit alles nog eens onderstreept, doordat we de beide gevelspiralen ook in het Duitsche Rijnland in nauw verband met andere zinneteekens, zooals de levensboom en de zesster, aantreffen.

Hijum (Friesland).

Ook bij de oogstgebruiken in ons land treft men de uitbeelding der beide spiraalzonnen aan, zooals dit uit het stroovlechtwerk van dezen oogstwagen, afkomstig uit den Gelderschen Achterhoek, blijkt. Er is wel nauwelijks een zinvoller plaats denkbaar.

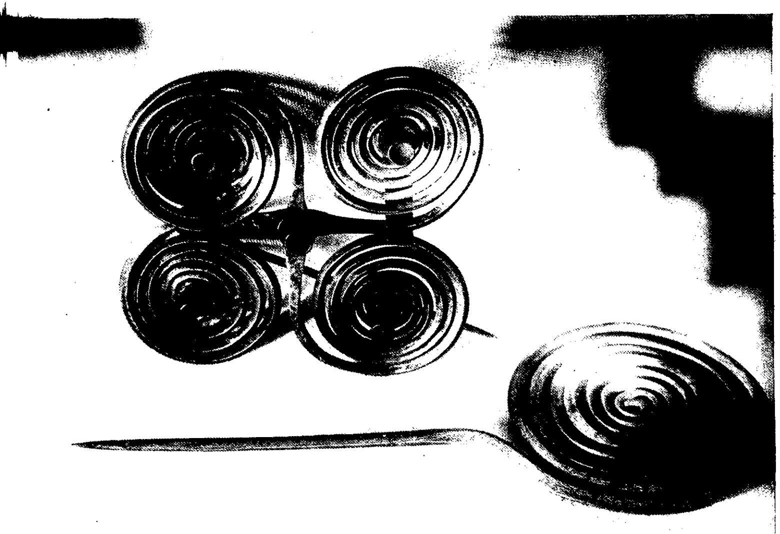

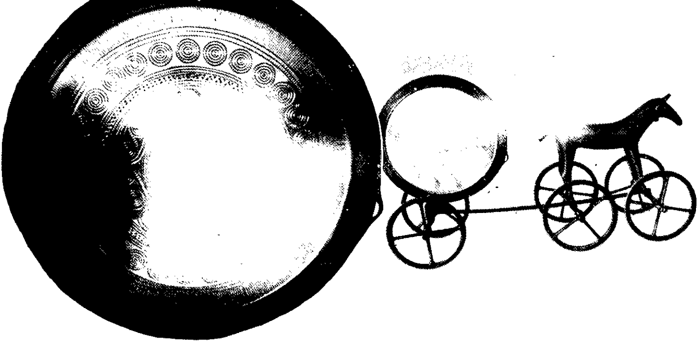
Nieuw handwerk – Oud erfgoed

Gesneden houten bord met spiraalmotieven, vervaardigd door mannen van den Duitschen Arbeidsdienst.

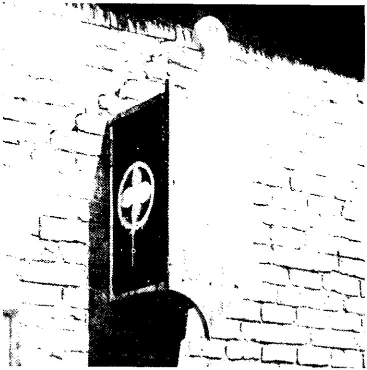
Bronzen hakenkruis en spiraal uit Pommeren, omstreeks 800 jaar voor onze jaartelling.

Zonnewagen uit Trundholm in Zweden omstreeks 1500 jaar voor onze jaartelling.

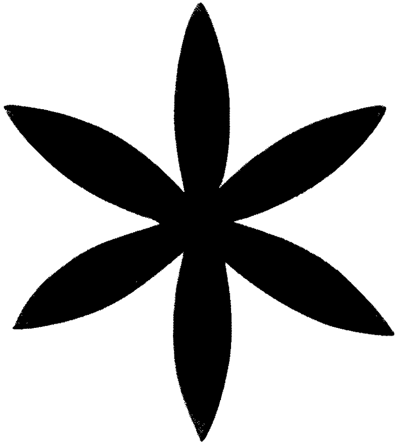
Kippenloopje uit Engwierum met ringenzon en radkruis.

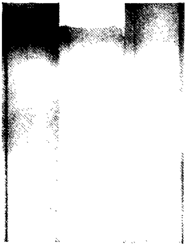
Zeker zoo oud als de spiraal is een ander Germaansch zonne⸗ teeken: de ringenzon.
De volksoverlevering loopt door duizenden jaren; van de vroeg⸗ ste uitingen van Germaansch kultuurleven tot in de heden⸗ daagsche gebruiksvoorwerpen.

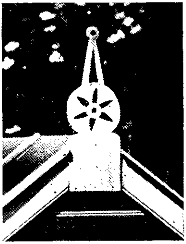
Achter de volksche trad
den staat het bodemve

De zesster vereenigt de draaiende zonneschijf en het beschermende heilsteeken der hagalrune tot een oergermaansch zinnebeeld: geborgenheid in den eeuwig wetmatigen gang van leven en sterven.

De zesster aan de deur.

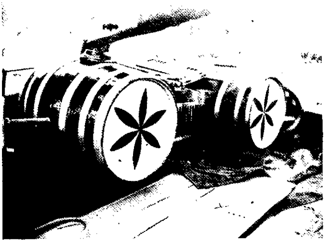
De zesster aan den gevel.

De zesster op het huisraad.

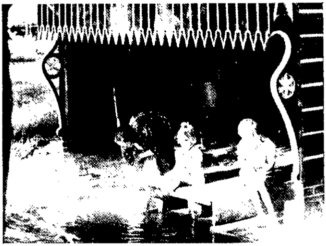

De zesster op een haal of ketelhaak.

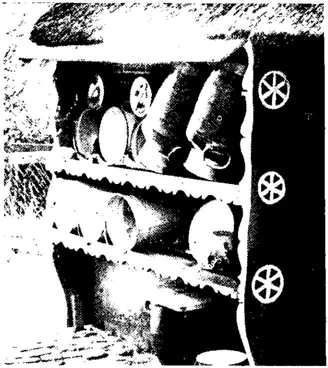

De zesster op het schip.

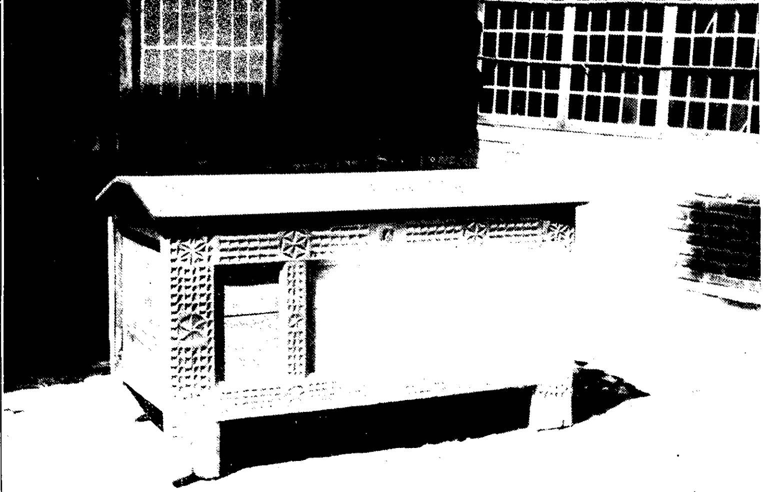

De zesster op het boenhok.

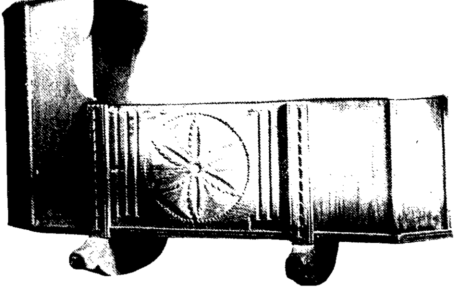
De zesster op het emmerrek.

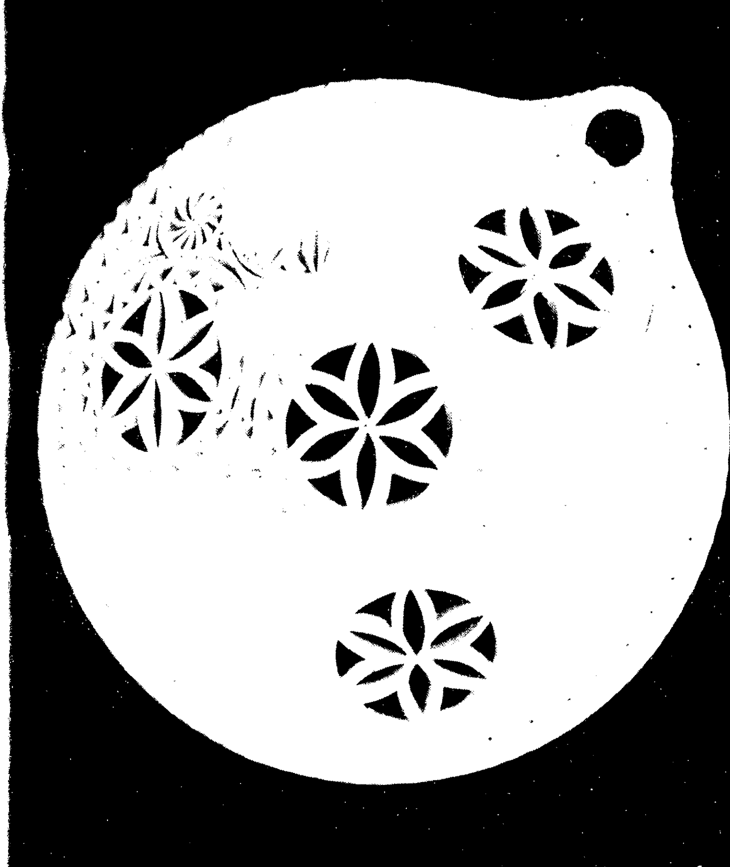
Geen van onze zonneteekens treft men zoo veelvuldig aan als de zesster: dit zinnebeeld komt voor op alle plaatsen, waar de wensch naar geborgenheid volgens oeroude overlevering uitdrukking verlangt.

„Tuugkiste" uit ons Twenthe met zesster en andere zinnebeelden.

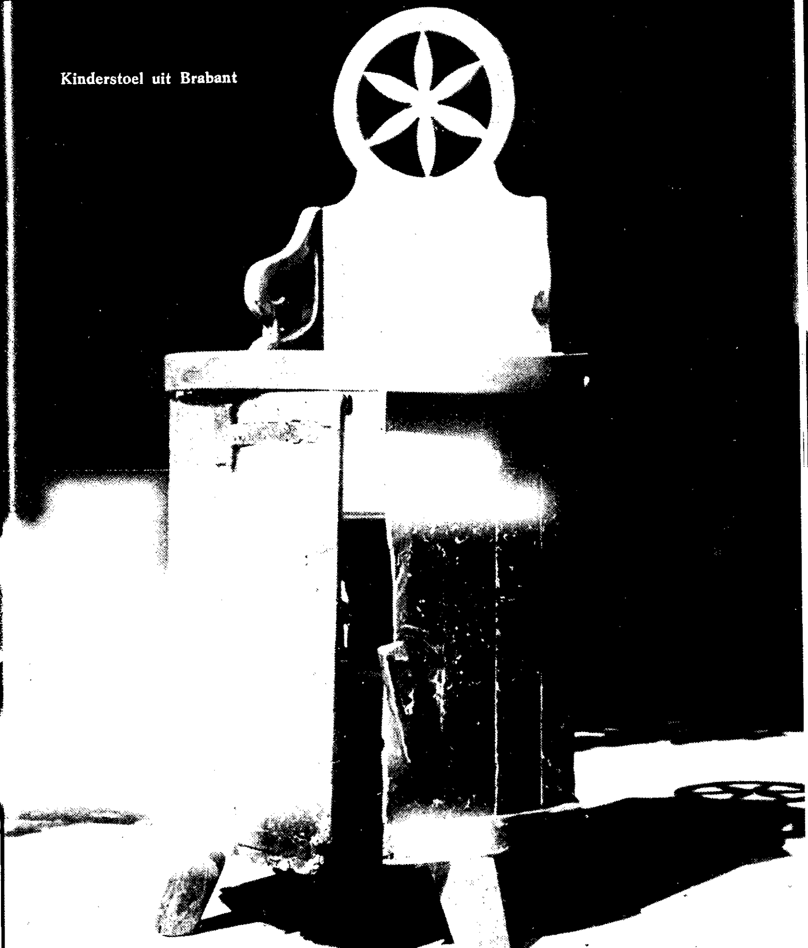
Het teeken der gebor=genheid op zinvolle wijze aangebracht op een kin=derwiegje uit het Rijn=land.

Workummer aardewe

Hessische bruidsstoel uit de Schwalm.

Kinderstoel uit Brabant

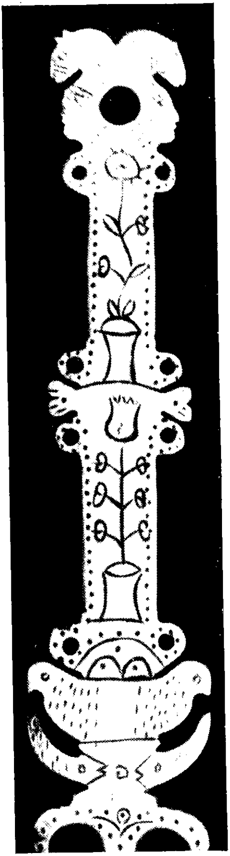
Een esch weet ik staan,
Yggdrasil heet hij,
Hoog en door helder
Heilvocht besproeid.
Vandaar komt de dauw
Die in de dalen valt.
Blijvend groen staat hij
Aan de bron van de Urd.

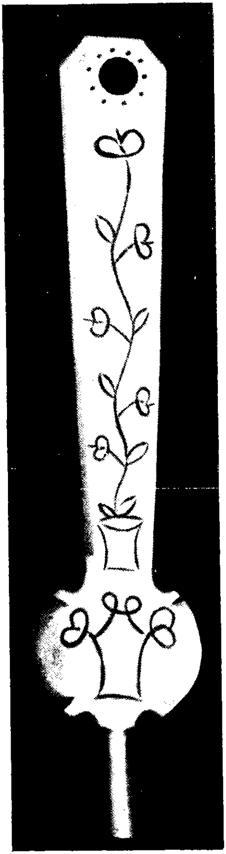
Edda

Naast de zonneteekens is het voornaamste en meest sprekende teeken van onze volksche zinnebeeld-traditie de levensboom. Hij heeft — als vele Germaansche zinnebeelden — een kosmische en tegelijk mikrokosmische, gewoon menschelijke beteekenis. In de algemeene voorstelling, welke de Germaan zich van de wereld maakt is de boom het tastbaar optische beeld van een steeds weer door onze voorvaderen beleefd abstract feit, namelijk den gemeenschappelijken invloed van licht en duistere krachten der aarde op het leven. Kosmisch bezien wil dit zeggen: De boom,

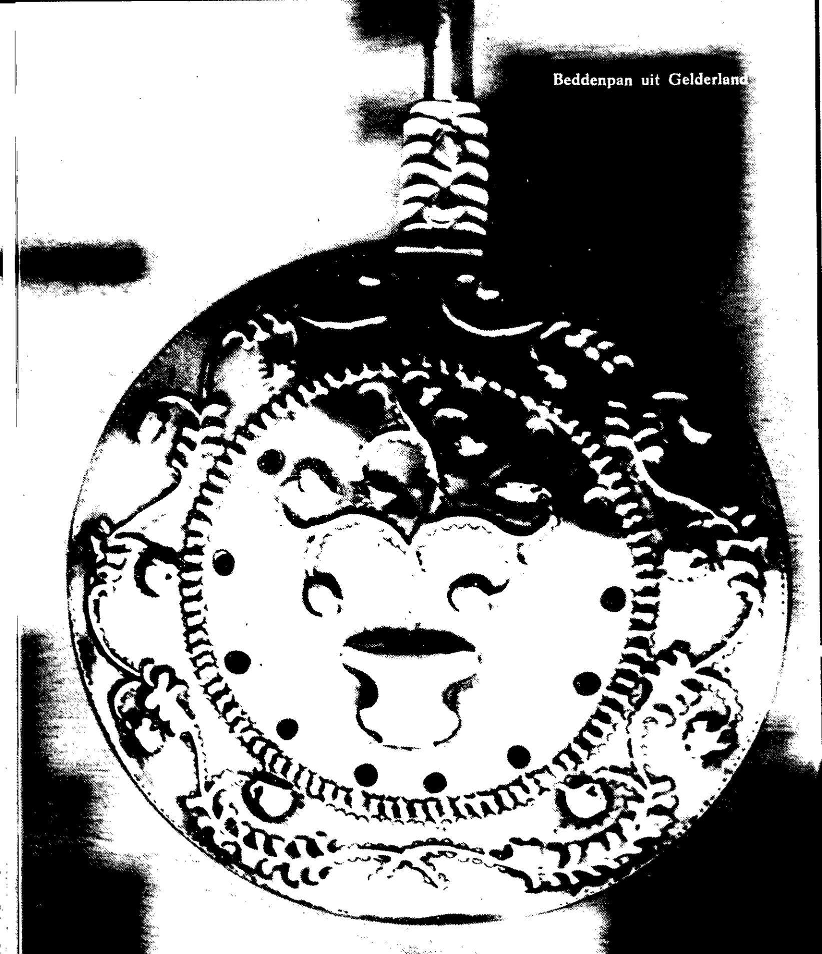

die naar boven en naar beneden groeit, is het zinnebeeld van het verband tusschen de sfeer van het licht en die van de aarde. Vandaar de oude Germaansche voorstelling van een wereldboom, waarvan de Edda spreekt. Natuurlijk heeft niemand van onze voorvaderen aangenomen, dat er ergens een bijzonder groote boom stond. Maar de voorstelling van den wereldboom is slechts de symbolische uitdrukking van het kosmische feit, het verband tusschen de sferen van licht en aarde in het wereldgeheel. En de geheele diepte van dit zinnebeeldig denken van onze voorvaderen openbaart zich juist daarin, dat dit verband in het resultaat van het leven gezien wordt, d.w.z. dat de wereldesch zoowel levensboom als wat het leven van den enkeling betreft een symbool van zijn groei en ondergang is. In deze dubbele en tevens zoo eenvoudige beteekenis is de levensboom een der meest verbreide zinnebeelden der volkskunst. Ook de oude voorstelling der Edda, volgens welke de wereld- of levensboom opgroeit uit het levenswater, dat uit den Urdbron vloeit, behoort tot een vast bestanddeel van onze zinnebeelden-traditie. Onder latere stijlinvloeden is de optische voorstelling van de bron overgegaan in die van een soort vaasvormig vat.

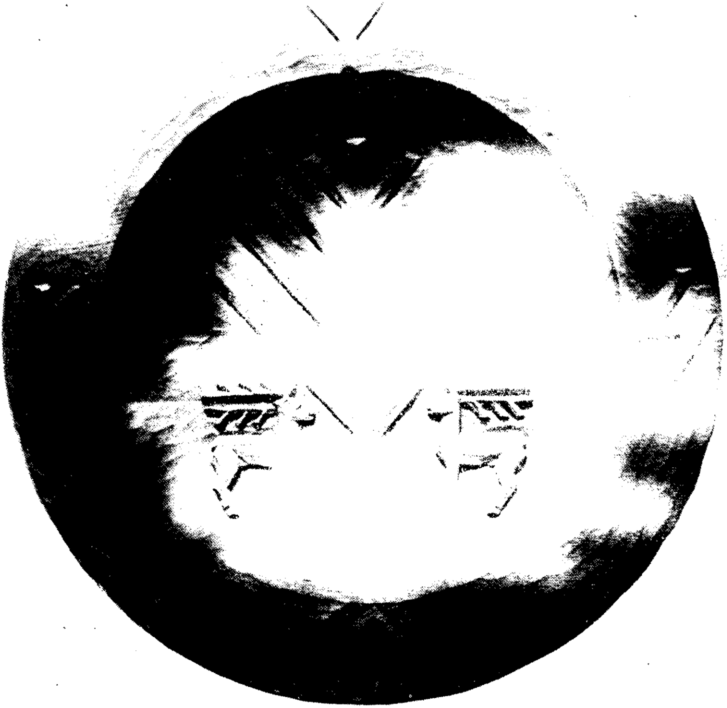

Vuurlepels met urn en levensboom uit den Achterhoek.

Beddenpan uit Gelderland

De levensboom bij feesten en gebruiken

Links: Naar oeroud Germaansch gebruik wordt de eerste dag van de maand Mei, de maand van liefde en levensvreugde, feestelijk gevierd. Een versierde boom wordt in den Meinacht door de dorpsgemeente opgericht en blijft tijdens de geheele maand op het dorpsplein staan als blijde aanvaarding van het leven aan het begin van den zomer. (Een bijzonder mooi jaargebruik, dat verdiende weer in het leven geroepen te worden, waar het verloren ging.)

Rechts onder: Het werk is volbracht, moge het leven het heiligen. Dat is de zin van den boom, dien de timmerlieden oprichten na hun laatsten hamerslag aan de dakbalken van het nieuwe huis.

Links onder: Met Kerstmis, het oud-Germaansche feest der Winterzonnewende, vinden wij den stralenden kaarsenboom als indrukwekkend symbool van het leven: van het slapende leven, dat zich voor den nieuwen kringloop van het jaar gereed maakt. Het symbool van den levensboom gaat steeds samen met een stemming van vertrouwen en geloof in de toekomst.

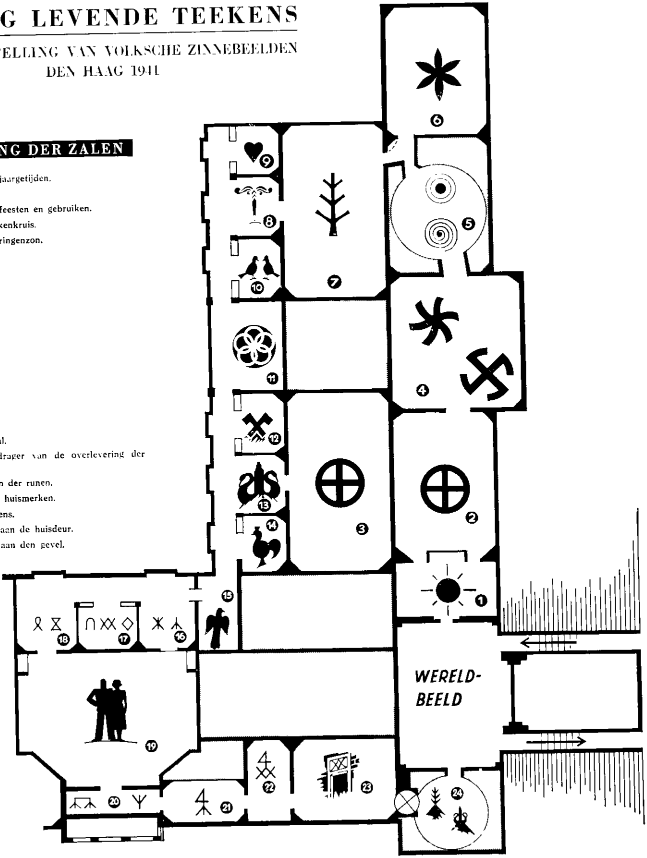

EEUWIG LEVENDE TEEKENS

TENTOONSTELLING VAN VOLKSCHE ZINNEBEELDEN
DEN HAAG 1941

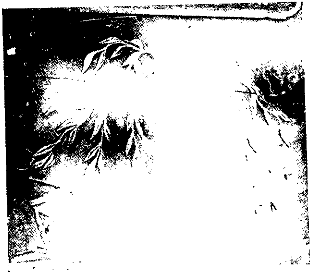
INDEELING DER ZALEN

1. De zon door de jaargetijden.
2. Het radkruis.
3. Het radkruis bij feesten en gebruiken.
4. Wervelrad en hakenkruis.
5. Zonnespiraal en ringenzon.
6. De zesster.
7. De levensboom.
8. De Irminzuil
9. Het hart.
10. De twee vogels.
11. De heilsknoop.
12. Het paard.
13. De zwanen.
14. De haan.
15. De adelaar.
16. De runen.
17. Ing en ur-rune.
18. Dag-rune en odal.
19. Ons volk als drager van de overlevering der zinnebeelden.
20. Het voortbestaan der runen.
21. Sibbeteekens en huismerken.
22. De meesterteekens.
23. Het zinnebeeld aan de huisdeur.
24. Het zinnebeeld aan den gevel.

In vele streken, bijv. in Limburg en het Rijnland is het tot op heden gewoonte, een bepaalde boomsoort op het graf te planten. Vroeger was het een vlier of een hazelaar, nu is dit vaak een cypres geworden. In den volksmond heet hij in deze streken nu nog levensboom.

Boom met hangende takken op een ouden grafsteen te Mensingeweer in Groningen — niets toont duidelijker het verband tusschen levensboom en levensloop.

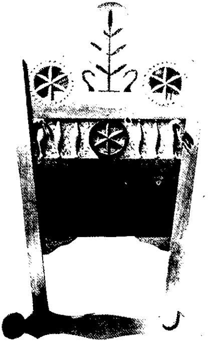

Het verband tusschen boom en levensloop blijkt ook uit een oud scheepsgebruik: Heden ten dage nog wordt op een schip dat een doode te betreuren heeft, een zwarte wimpel met de teekening van een treurboom geheschen.

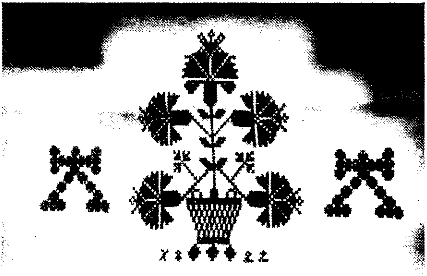

Koekplank uit Friesland.
De vrouw in wier schoot de levensboom kiemt: 't jonge leven dat eens ontspruiten zal.

De levensboom op de wieg: een oeroud teeken en toch eeuwig nieuw.

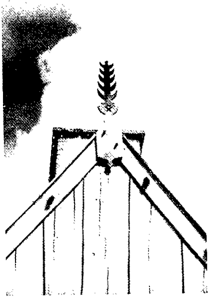

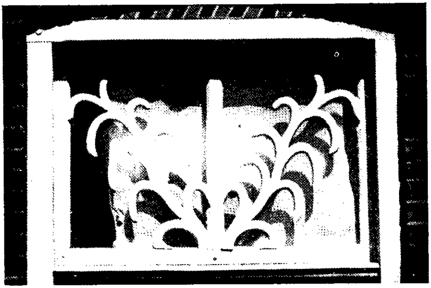
De merklappen, bont geborduurde doeken, die bij de geboorte van een kind ter herinnering worden vervaardigd, vertoonen als typisch kenmerk steeds den levensboom in velerlei vorm. Zij behooren tot de mooiste versierselen van onze volkskunst.

Bij onze binnenvaartschepen treft men den levensboom als roerkop nog zeer veelvuldig aan.

Van oudsher brengt men bij voorkeur aan den voorgevel van het boeren-huis zinnebeelden aan. Nergens anders krijgen zij zulk een sterke, van geloof getuigende kracht.

Naast den voorgevel is de huisdeur de gebruikelijke plaats voor het aanbrengen van zinnebeelden. De levensboom in het bovenlicht behoort nog algemeen tot het stadsbeeld van onze oude Nederlandsche steden.

Naast gevel en deur is de haard een belangrijke en door allerlei gebruiken gekenmerkte plaats in het leven van den boer. Zoo gaven bijv. twee verloofden vroeger elkander hun woord voor het leven boven het vuur. Dat schenkt aan het voorkomen van den levensboom op deze plaats bijzondere beteekenis.

De driekoningenboom met een sibbe=
teeken op een grafsteen uit Nijmegen.

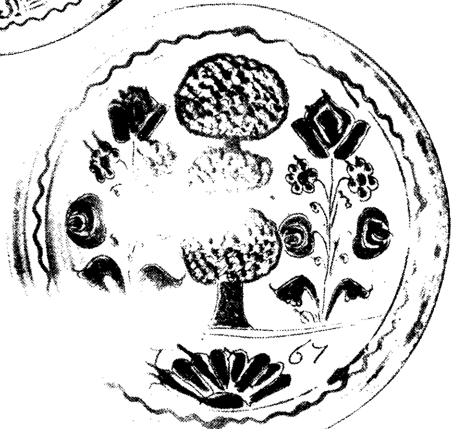
De driekronenboom. Dit is een boom waarvan de kroon uit drie verdiepingen bestaat. Hier is in een opvallenden en tot nu toe nog niet geheel opgehelderden vorm het levensmotief van den boom ver= bonden met het getal drie. Drie= kronenboomen vinden wij als mei= boomen, dorps= en rechtslinden. Voor de bijzondere beteekenis van den driekronenboom in het volks= gebruik spreekt verder nog het feit, dat hij veelvuldig in wapens van geslachten en steden voor= komt.

Sprekend wapen waarin
de driekronenboom als
linde gevoerd wordt.

Aarden bord uit de omgeving van Keulen.

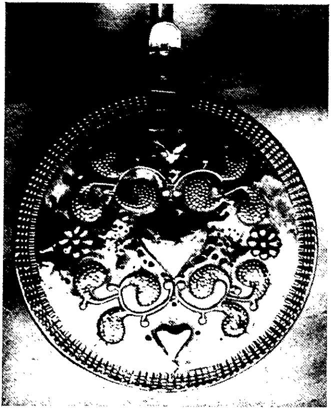
Een zelfde soort bord uit het Graafschapsmuseum te Meurs (Rijnland).

De Irminzuil (Irminsul) op het kruisafname-reliëf der Externsteine, waar hij gebogen wordt voorgesteld.

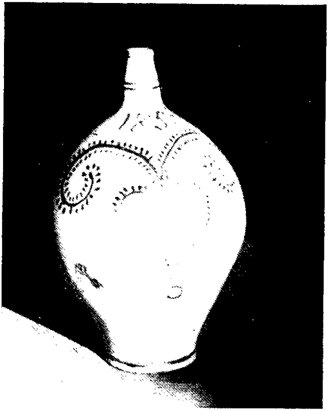
Op steile rots in het Teutoburgerwoud stond meer dan 1000 jaar geleden de Irminsul in de vrije Germaansche ruimten; een levensboom tot strakken Germaanschen vorm herschapen. De Irminsul ging te gronde aan het einde van den Volksverhuizingstijd. Het teeken werd vernietigd, de gedachte die in het hart van het volk leefde, bleef ongebroken. Na meer dan 1000 jaren leeren wij heden ten dage weer opnieuw verstaan het oude, trotsche zinnebeeld van Germaansch geloof aan het leven en aan de onverwoestbare kracht van ons volk.

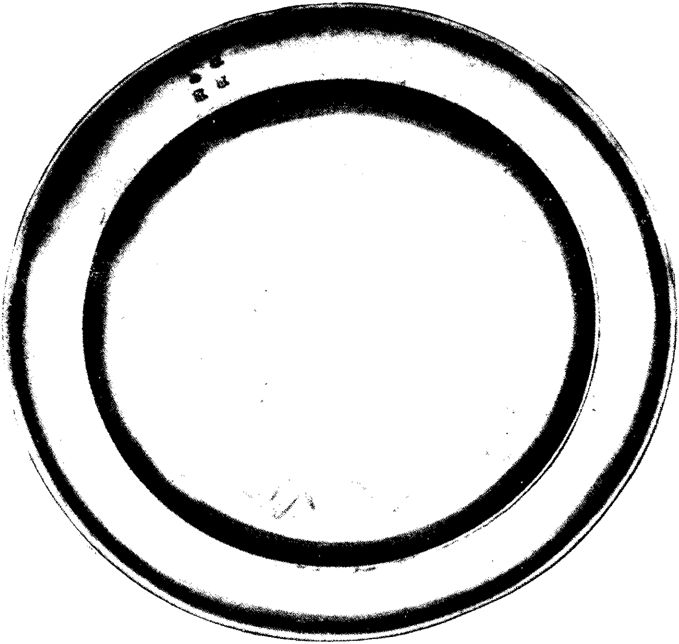
Het hart

In het lichaam geldt het hart als de zetel van het leven. Zoo kwam men tot het beeld van het vat met levenswater, waaruit de levens=boom opgroeit. In onze volkskunst wordt het hart gewoonlijk voorge=steld met een uitbottenden boom of rank. Een eenvoudig en zeer spre=kend zinnebeeld van het leven.

Links: Koperen beddepan uit Gelderland met hart en levensboom.
Links onder: Aarden kruik uit den Achterhoek.
Rechts onder: Koekplank uit Württemberg.

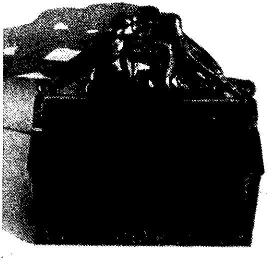

Tinnen schotel, thans in het Openlucht-Museum te Arnhem.

Inmaakpot uit het Westfriesch Museum te Hoorn.

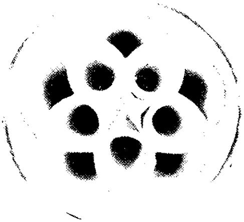
Hindelooper volkskunst met vogelversie-
ringen.

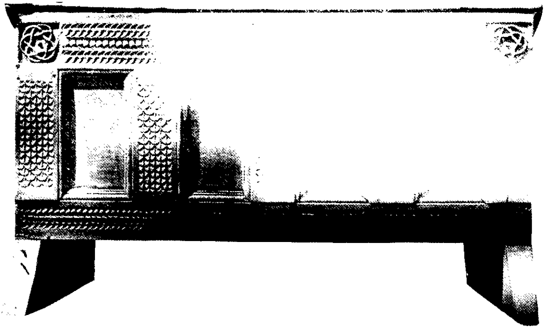
Het vogelpaar, een zinnebeeld van wereldwijsheid en de stille werking der natuur, uit de Germaansche mythen bekend als de twee raven, boodschappers van verborgen dingen

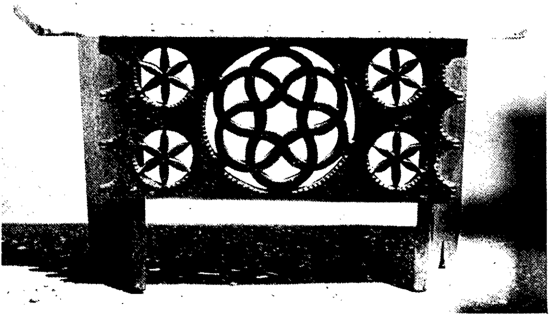

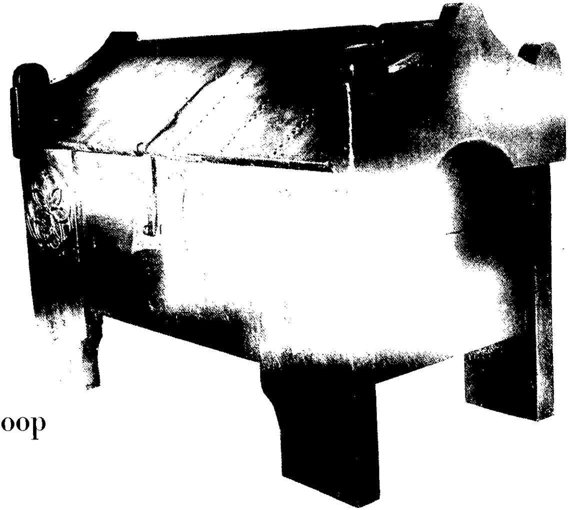
De Heilsknoop — ten onrechte „Tooverknoop" genoemd — zinnebeeld van samenvoeging tot één geheel : een oude Germaansche voorstelling in het beeld van de wereld en het leven.

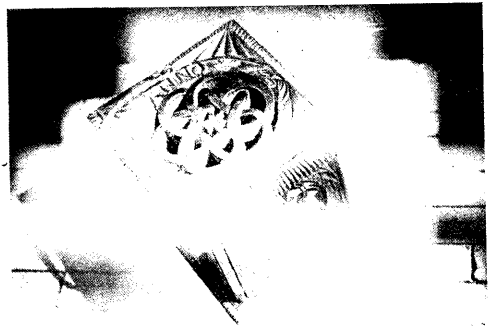
In het bijzonder op Nedersaksische kisten is de heilsknoop een geliefd en met de hand kunstig uitgesneden zinnebeeld.

Bankje uit het Openluchtmuseum met heilsknoop.

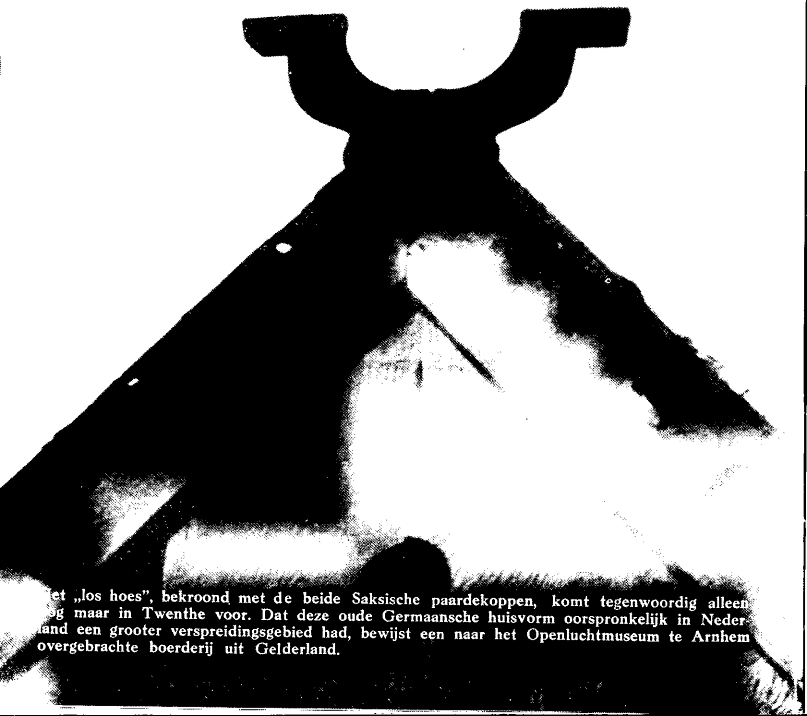

De heilsknoop is een algemeen Germaansch zinne- teeken

Boven: Kist uit Graubünden in Zwitserland met gesneden knoopmotief.

Onder: Stoof uit West-Friesland.

Het „los hoes", bekroond met de beide Saksische paardekoppen, komt tegenwoordig alleen nog maar in Twenthe voor. Dat deze oude Germaansche huisvorm oorspronkelijk in Nederland een grooter verspreidingsgebied had, bewijst een naar het Openluchtmuseum te Arnhem overgebrachte boerderij uit Gelderland.

Het paard

Het paard, van oudsher als geen ander dier gewaardeerd, trouwste strijdmakker en trotsch symbool van kracht, stamteeken der Nedersaksen

Boven: Gevelteeken met paardekoppen bij Losser.

Midden: Paardekoppen uit het Hannoversche land.

Onder: Gevelteeken bij Lichtenvoorde. De vorm is langzamerhand versoberd, maar het paardenmotief blijft nog duidelijk herkenbaar. In de omgeving van deze plaats, in de buurtschappen Zieuwent en Harreveld, komen nog een 100-tal van deze gevelversieringen voor. De rietdekker van Zieuwent, die deze geveltoppen aanbracht, erfde dit ambacht van zijn vader en grootvader.

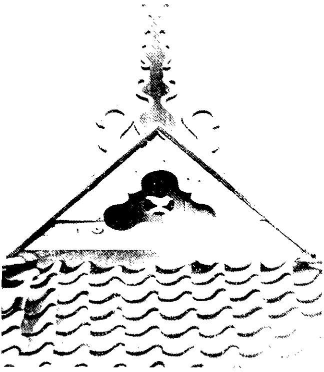

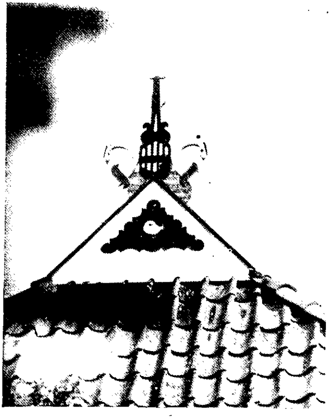
Boerderij in Minden (Westfalen).
In een groot gedeelte van het Nederduitsche land komt dit Saksische stamsymbool op de boerenhoeven voor.

Saksische boerderij uit de omgeving van Bredevoorde (Achterhoek).

Overal, waar Friezen zich met hun grond verbonden weten, steken de witte oeleborden tegen de lucht af.

De twee zwanen — het stamteeken der Friezen

Evenals het beeld der gekruiste paardekoppen aan den voorgevel het stamteeken van de Neder=Saksen is, zoo begroeten ons van den gevel van de Friesche hoeve de twee zwanen. Waar het zwanen=paar den gevel siert, is men in Friesland, leven Friesche zeden en Friesche gebruiken. Deze gevel=teekens, in Friesland oeleborden geheeten, gelden als een bijzonder symbool van den Frieschen vrij=heidszin.

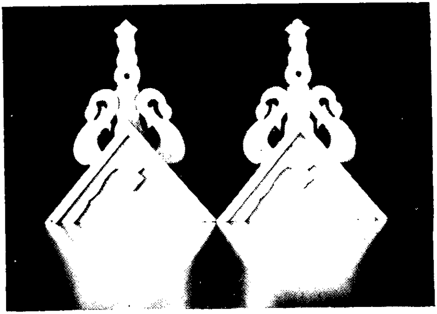
Welke diepere beteekenis het zin=nebeeld heeft, staat nog niet vol=komen vast. Op bepaalde gronden zou men kunnen aannemen, dat het om een soort zonnevogels gaat. Belangrijker nog zijn de aanwijzin=gen, die den zwaan in verband brengen met de voorstelling van het vruchtbare leven.

Boven: Gevelversiering uit Edens in Friesland.

Onder: Oelebord uit het Gaasterland.

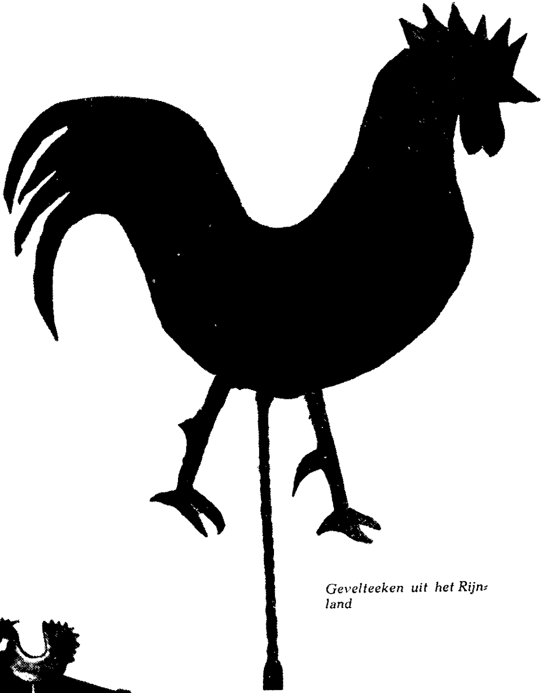
Friesche boeren, die den vrijheidsdrang van hun stam in de trotsche gevelteekens van hun hoeven uitbeelden.

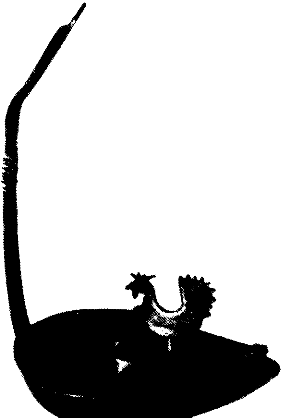
Handwerk van dezen tijd. Boeken-steunen waarin het Friesche gevelteeken een nieuwe toepassing vond.

als gevelteeken op een
Fleringen (Twenthe)

Gevelteeken uit het Rijnland

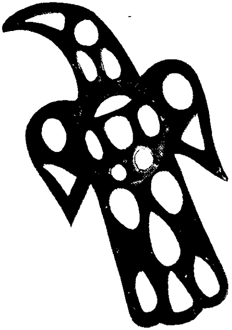

Olielampje uit Twenthe

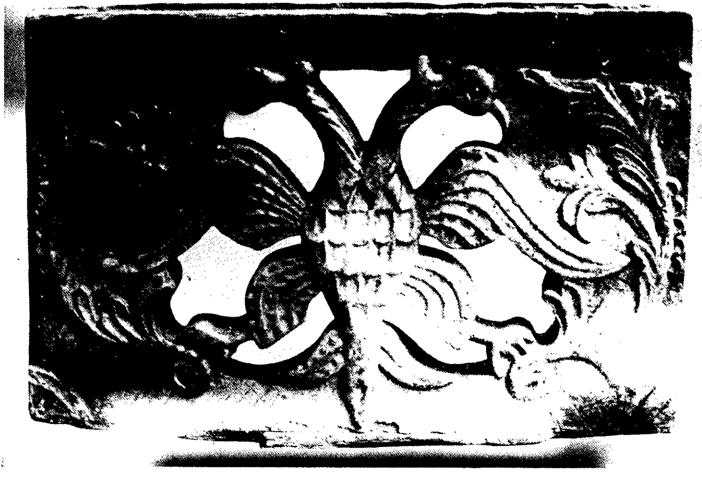
De Haan — den dag beginnend met de zon en eindigend met de zon. Een oud zinnebeeld der aan den zonnekringloop gebonden tijdsordening, tegelijk een teeken van het vruchtbare leven.
In het Nederfrankische als gevelteeken.

De adelaar is een algemeen Germaansch symbool der vrijheid en volkskracht. Wij vinden hem al op de adelaarsspelden uit de tijden der Volksverhuizingen. Reeds vroeg is juist dit zinnebeeld aangewend als geslachts- en stadswapen. Dit heeft de toepassing er van in onze volkskunst in den weg gestaan.

Geldersche wagenschemel.

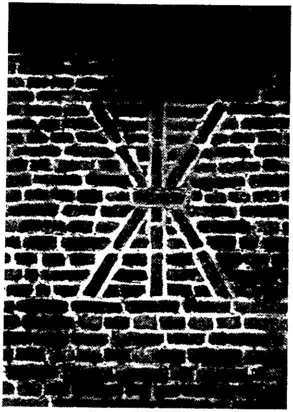
Model van een in Denemarken gevonden runensteen uit den tijd van de Wikingers (ongeveer 800 jaar na het begin onzer tijdrekening).

Oorspronkelijk zijn de Runen geen klankteekens zooals het hedendaagsche alfabet, maar zinneteekens, dus teekens, die niet een klank verbeelden (zooals u of t), maar een begrip (zooals bescherming of nood). Dit komt overeen met den ouden Germaanschen afkeer van het starre geschreven woord. Pas laat hebben de Runen, waarschijnlijk onder invloed van de Noord-Italische alfabetten, de ontwikkeling tot inhoudslooze klankteekens en daardoor tot alfabet doorgemaakt. In de volkskunst leven enkele Runen tot op heden verder in hun oude en echte beteekenis als zinneteekens.

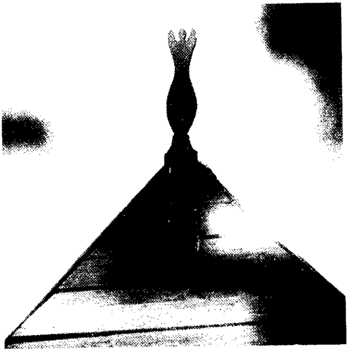

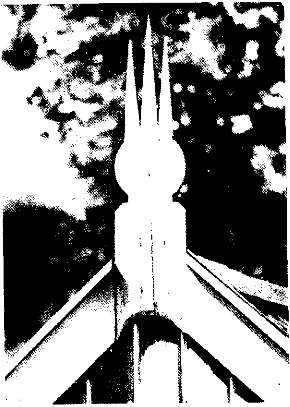
De Hagal-rune

Bij uitstek het teeken waardoor het geborgen zijn, het beslotene van huis en erf tot uitdrukking komt. Vandaar dat men het ziet aangebracht in het metselwerk van huis- en stadsmuren. In de volkskunst van heden vinden we de hagal als zesster terug. Deze zesster behoort tot de meest verbreide en nog meest levende teekens, wat, gezien haar karakter, niet valt te verwonderen.

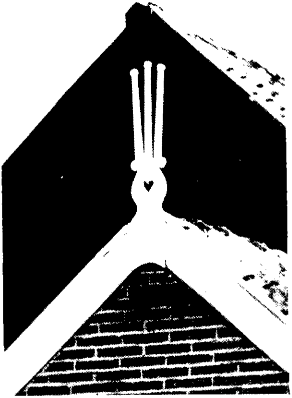

Boven: De hagalrune als inmetseling in een hofstede te Losser dateerende van 1672. In den volksmond heet zij de donderbezem, die vroeger veel algemeener in deze streek voorkwam. Onder: Ook in den stadsmuur van Elburg is vlak bij de poort dit teeken in het metselwerk aangebracht.

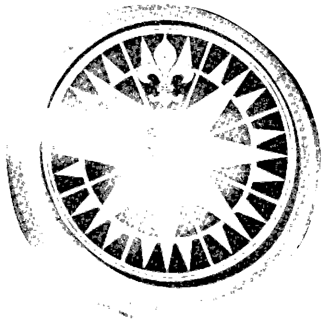
Boven: Gevelteeken te Biggekerke (Zeeland).
Rechts boven: De driespruit als gevelteeken te Havelte.
Rechts onder: Geveltop te Staphorst.

De Man-rune

Teeken van het leven, veelal de levensboom in drievoudige vertak= king, de zoogenaamde driespruit.

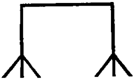

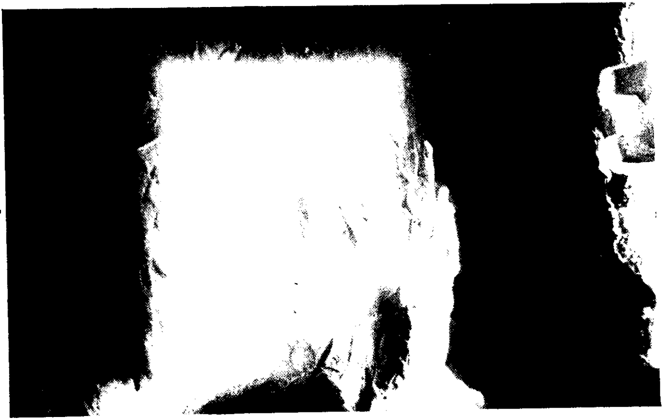
Een andere variatie van de Man-rune is de drietakkige lelie. Zij is een oud teeken uit het Noorden en staat in deze beteekenis heden nog in de windroos op kompas en landkaart.

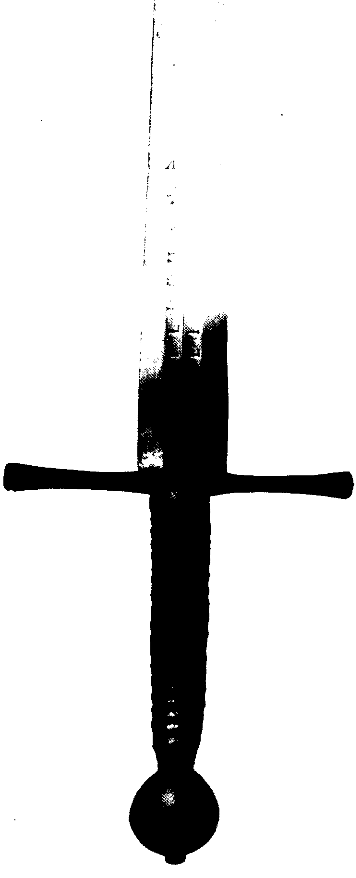
Boven: Wagenschemel van een Veluwschen boerenwagen. Het ijzerbeslag eindigt in lelieachtige figuurtjes.

Onder: Kompas met lelie die het Noorden aangeeft.

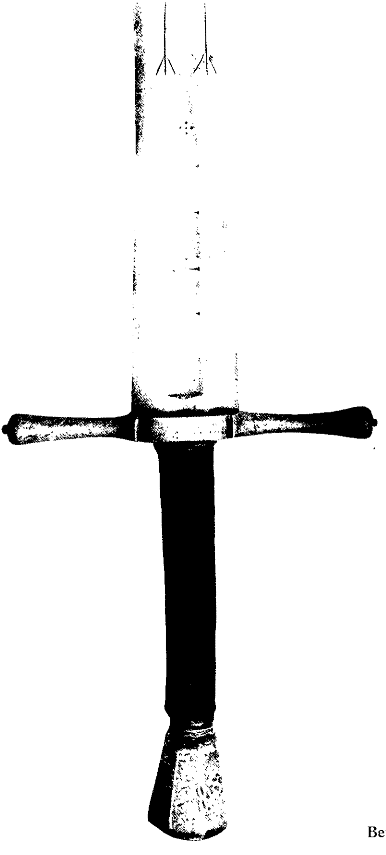

Op plaatsen, die met de rechtspraak van onze voorvaderen in verband staan, vinden wij een opvallend teeken, dat uit de verbinding van twee Yr-runen bestaat. De zin van dit teeken is nog niet geheel opgehelderd. In ieder geval mag men wel aannemen, dat het evenals de Yr-rune een beteekenis heeft, die in verband staat met het afstervende en ten einde loopende leven. In oude runen-kalenders geeft het het jaargetijde aan van het korten der dagen en de nadering der Winterwende.

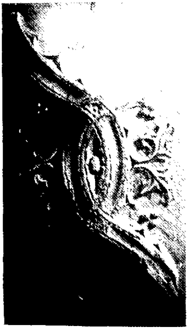
Beulszwaard uit Zutphen

Beulszwaard uit Stralsund

Bovenlicht waarin een urn met levensboom, waarvan de dooreen-gestrengelde takken een ing-rune vormen.
Onder: Gothisch paneeltje met ing-rune.

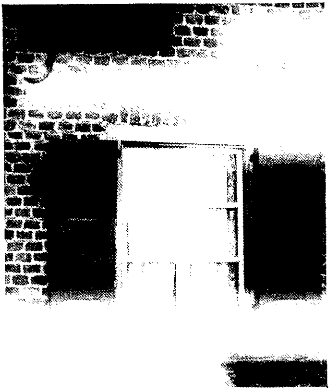

De Ing-rune

De ing-rune is als zinnebeeld een oud teeken der liefde: van moedervreugd en kinderzegen. Daarom werd de ing-rune bij voorkeur aangebracht op bruidskisten, waarin de bruid haar uitzet meebracht. In andere streken, bijvoorbeeld in Vlaanderen, vinden wij deze rune in eenvoudiger vorm, namelijk als ruit. In Nederland komt dit runeteeken practisch uitsluitend in de bovenlichten voor.

De Ur-rune

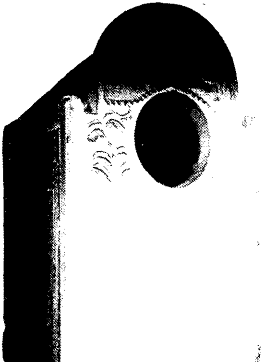
Houdt waarschijnlijk verband met de Urd=bron, het vat met levenswater aan den voet van den levensboom en gold in later tijden algemeen als heilsteeken. In deze beteekenis vinden we haar heden ten dage nog veelvuldig aan de huizen van het Neder=Frankische land als muuranker. De uiterlijke overeenkomst tusschen den oer=boog en het hoefijzer leidde er toe dat het hoefijzer geluks=teeken werd.

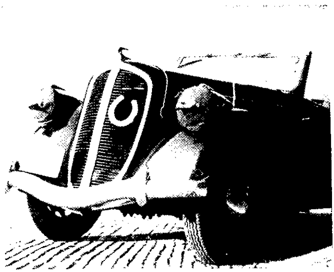

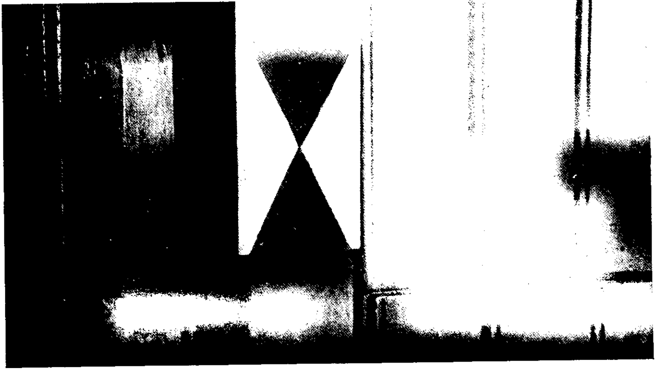
Boven: Een Limburgsche woning waar de oerboog als muuranker dienst doet.

Links onder: Zoutkistje uit Hannover in West=falen met de beide Saksische paarden, levensboom en oerboog.

Rechts onder: Tot op den huidigen dag bleef ook het oerboogzinnebeeld leven.

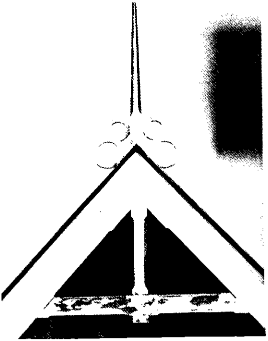

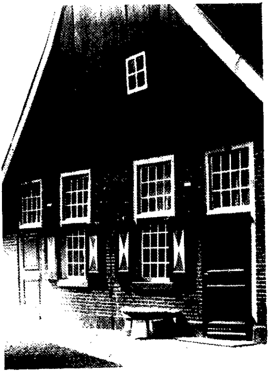
Twentsche stiepel.

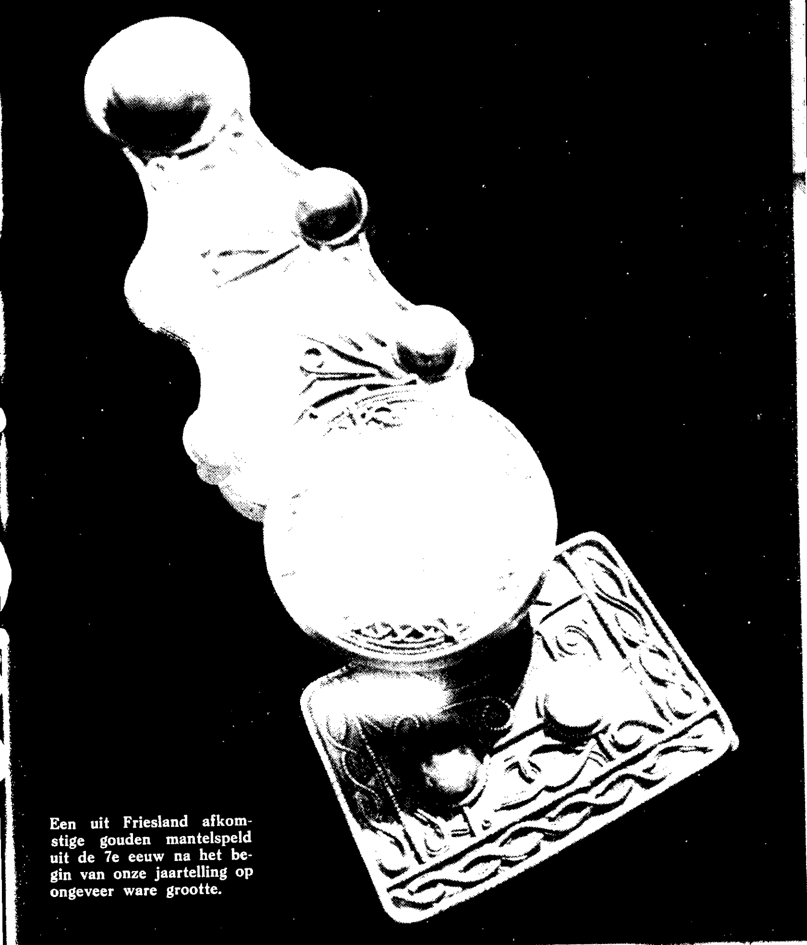
De Odal-rune houdt verband met de begrippen edel en adel en is een teeken, dat de gehechtheid van den boer aan zijn grond tot uitdrukking brengt.

De odal als geveltopteeken te Oosterhaule in Friesland.

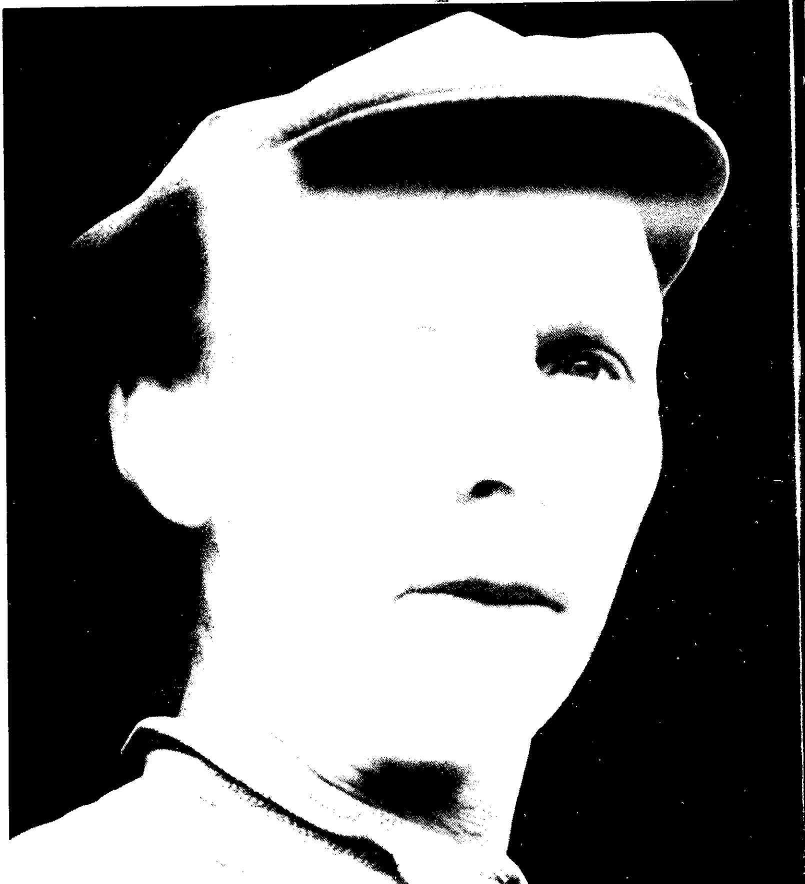

Nog overal in ons land kennen we deze typische zandloopervormige versieringen op de vensterluiken.

Een uit Friesland afkomstige gouden mantelspeld uit de 7e eeuw na het begin van onze jaartelling op ongeveer ware grootte.

Geslachten lan… boeren deze teekens

Ook [illegible] binnenvaartschippers b[illegible]engen deze zelfde teekens op hun sch[illegible]en aan

Houten wand met honderden ingekerfde sibbeteekens in de kerk van Oosterend op Texel. Uit enkele jaartallen blijkt, dat deze teekens uit het begin van de 17e eeuw stammen. In wezen zijn deze sibbeteekens zinnebeelden van het geslacht en den stam, waartoe de eigenaar van het merk behoort.

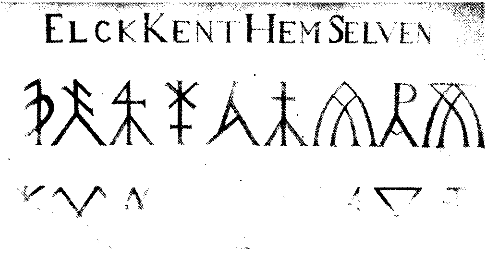

Nog maar een jaar of tien geleden waren deze paal=tjes met hun ingekerfde eigendomsmerken, de „landers=merken" op het eiland Urk in gebruik. Ze gaven aan wie het recht van hooien had in de gemeenteweide ten Oosten van het dorp. Wel een bijzonder mooi voor=beeld hoe de huismerken tot in den huidigen tijd voortleven.

Op onze waddeneilanden, in Oost=Friesland, op het Oostzee=eiland Rügen en in vele andere streken van het Nederduitsche gebied werd eertijds op dezelfde manier aangegeven wie de eigenaar der gronden was of wie er bepaalde rechten op kon doen gelden.

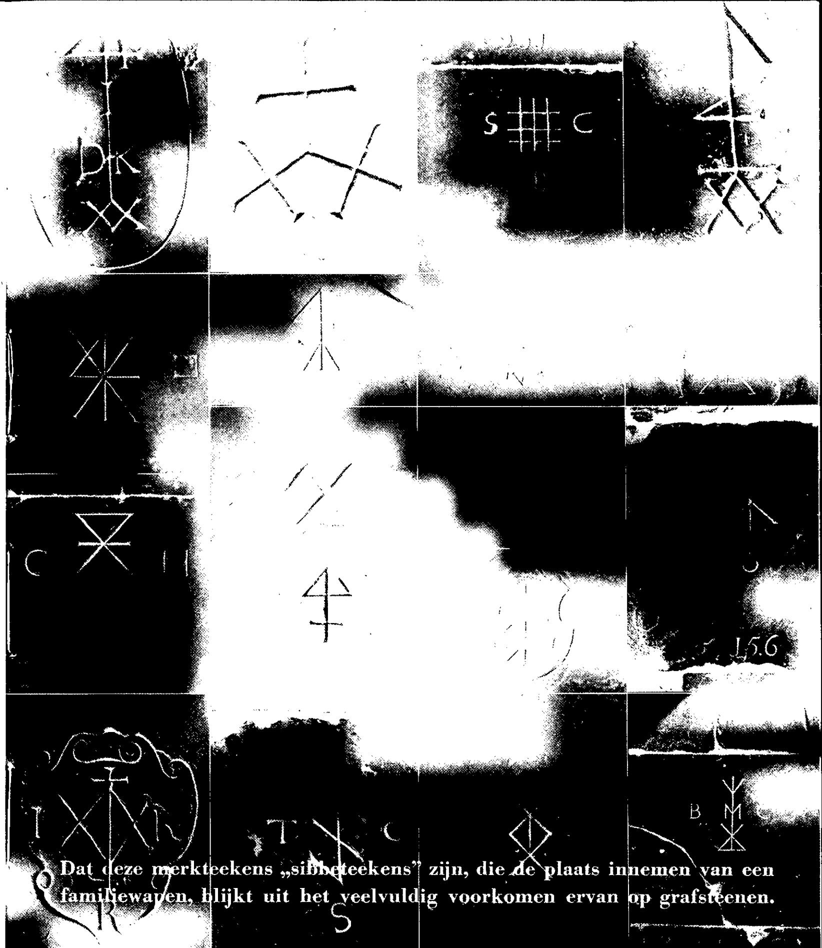
Koperen vijzel met een huismerk.

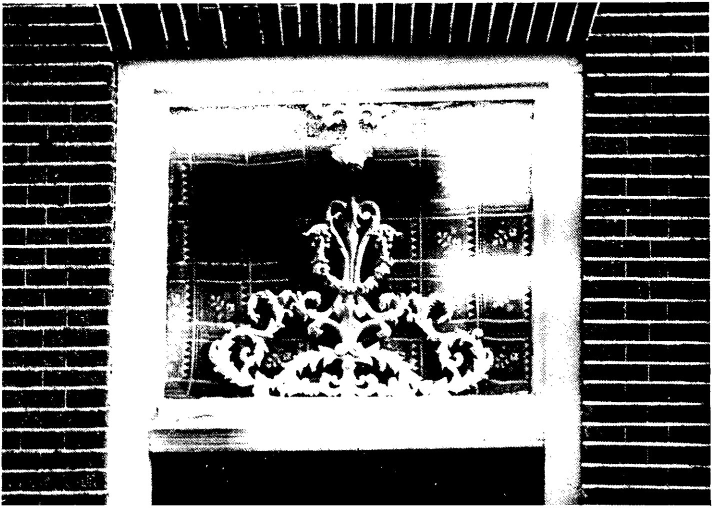
Houten bord met de merkteekens der boterkoopers uit Kuinre, dat indertijd een belangrijke uitvoerhaven van Overijssel was, vooral voor de vaart op Amsterdam. In Friesland is een dergelijk bord bekend, terwijl daar ook, zooals bijvoorbeeld bij de Waag te Leeuwarden, deze teekens in de deurpost werden gekerfd.

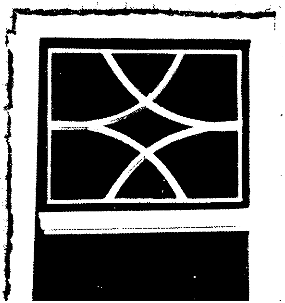
Gedeelte van een schilderij afkomstig uit 's-Hertogenbosch, waarop de overstrooming van het Brabantsche land in het jaar 1421 in beeld wordt gebracht. Op den voorgrond van deze schilderij komt een aantal [illegible] die voorzien zijn van koopmansmerken.

Dat deze merkteekens „sibbeteekens" zijn, die de plaats innemen van een familiewapen, blijkt uit het veelvuldig voorkomen ervan op grafsteenen.

Waar worden zinnebeelden aangebracht?

Niet zoo maar overal waar er een plekje voor te vinden is, maar op zeer bepaalde plaatsen.
Immers zinnebeelden zijn heilsteekens en zoo spreekt het welhaast vanzelf, dat men deze niet maar lukraak aanbrengt, maar uit=

sluitend op plaatsen, die het volk belangrijk acht, op plaatsen waar het zin heeft.

Wij weten dat het stijle dak met de twee gevels in ons Noorden een oeroude bouw=trant is. Waar is nu schooner plaats voor een zinnebeeld denkbaar dan aan of op den geveltop, die, van verre zichtbaar, het huis als het ware bekroont?

En dan verder de deur: van oudsher speelt zij een bijzondere rol. De deur vormt den toegang tot de beslotenheid van het huis. Door de deur kan een vriend binnengaan, maar een vijand binnendringen; door de deur betreedt een bruid haar nieuwe woning, maar wordt ook een doode uitgedragen.

Zoo ligt het voor de hand, dat stiepel, boven=licht en deurbeslag telkens en telkens weer tot dragers van zinnebeelden worden.

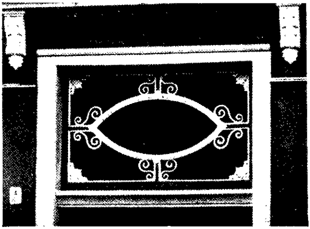
Wij mogen aannemen, dat dit van oudsher het geval is geweest, evenals bijv. bij den haard met zijn heilige vuur, dat de aange=wezen plaats was voor het aanbrengen dezer teekens.

Dat een gedragen sieraad, een zwaard en ten slotte gereedschap en huisraad deze teekens dragen en verdroegen, begrijpen wij ook.

De diepere zin van menig zinnebeeld moge voor velen verbleekt, ja zelfs verloren zijn gegaan, een juist gevoel voor de plaatsen, waar zij mogen en kunnen worden aange=bracht, is in het volk steeds blijven leven.

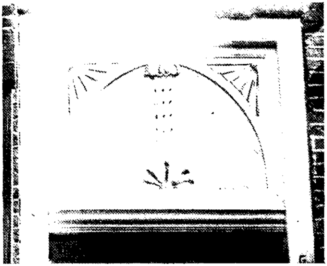
Boven: De ing=rune in een bovenlicht te Doesburg.

Midden: Boven de deur van vele boerderijen in 't Noorden van de provincie Groningen is een steen met een zwart paard gemetseld.

Onder: Bovenlicht in het stadje Groenlo.

De „niendeur" van een Twentsche hoeve met stiepel en stiepelteeken te Haaksbergen.

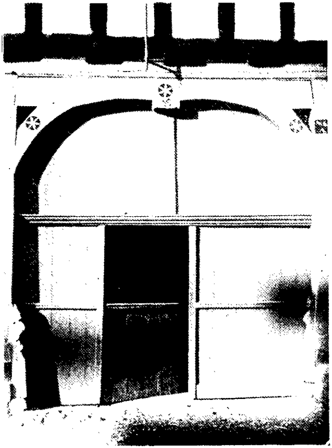

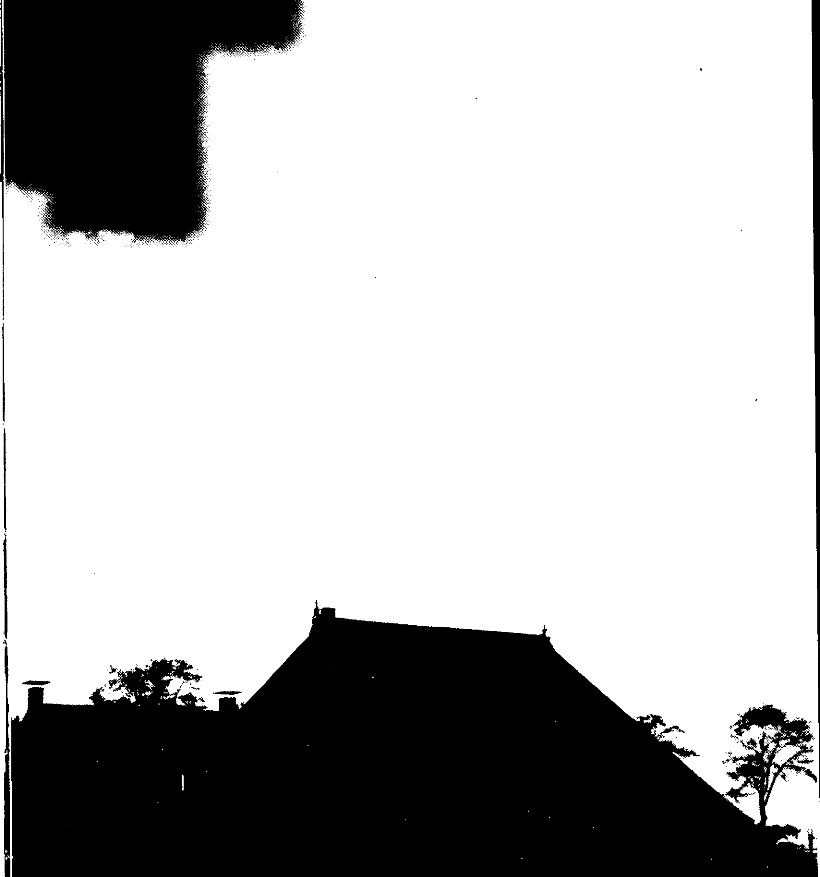
Bovenlicht te Staphorst.

De stiepel van de vroegere herberg, thans timmermanswinkel te Geesteren.

Deur van een Saksische hoeve uit de omgeving van Osnabrück.

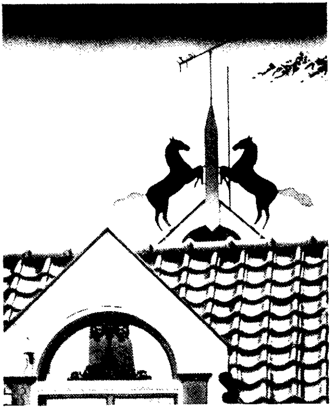

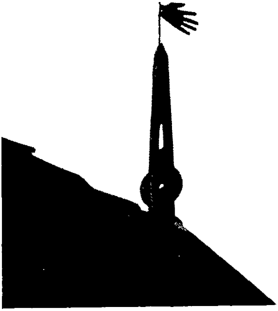

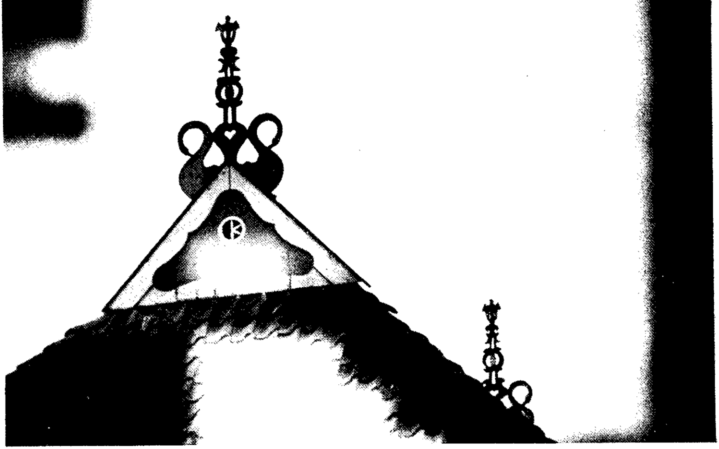
Wakend en beschermend staan de Friesche oeleborden hoog aan den gevel der boerderijen.

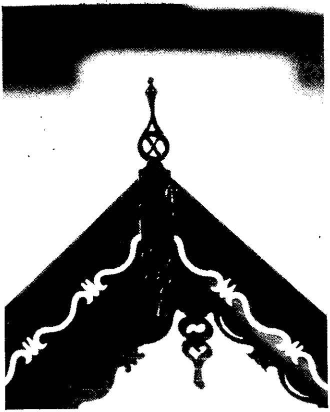

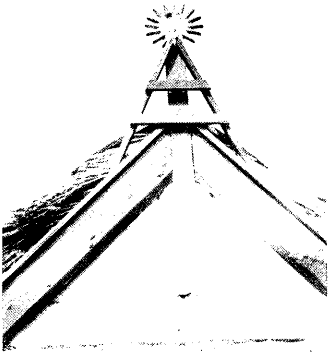
Op geen enkele plaats spreekt het volksche zinnebeeld meer tot ons dan boven aan den gevel, waar het zich fier en scherp afteekent tegen den wijden hemel

Mensch is slechts hij, die Verleden en Toekomst levend in zijn hart draagt, — want hij alleen staat boven het uur, dat Heden heet.

De vergrootingen op deze tentoonstelling werden vervaardigd naar opnamen van:

Ir. W. F. v. Heemskerck Düker, (156)
P. Tyssen, (45)
Arbeiderspers, (20)
K. Th. Weigel, (12)
Ir. H. J. v. Houten, (10)
Dr. H. Ropohl, (2)
van Agtmaal, (1)
Piek, (1)
Hille Kleinstra, (1)
Herman Heukels, (1)
Roovers, (1)

De foto's in dezen catalogus zijn van

Ir. W. F. v. Heemskerck Düker (91)
P. Tyssen (18)
Mej. L. Plate (7)
Hans Retzlaff (5)
K. Th. Weigel (4)
Museum für deutsche Volkskunde (4)
Dr. H. Ropohl (3)
Ir. H. J. v. Houten (3)
Arbeiderspers (3)
L. ten Cate (2)
Mej. M. Nachenius (2)
Piek (1)
v. Agtmaal (1)
Nico de Haas (1)
Das Ahnenerbe (1)
Hein Faber (1)
Gombault (1)
Hille Kleinstra (1)